Père Joseph Wresinski

Uiterste armoede schaakmat zetten!

Toespraak van père Joseph Wresinski,
oprichter van de beweging ATD Vierde Wereld,
gehouden aan de Parijse Sorbonne op 1 juni 1983

Inhoudsopgave

Inleiding: De Universiteit is de tegenpool van uiterste armoede.....2

Hoofdstuk I: De familie Mauroux of het leven aan de keerzijde.....6

Hoofdstuk II: Het sub-proletarische gezin: een andere kennis, een andere logica 11

Hoofdstuk III: Denkwijzen die de armsten uitsluiten.....18

Hoofdstuk IV: Staat de Universiteit aan de kant van de onderdrukkers?.....22

Hoofdstuk V: Een afspraak die we niet mogen mislopen.....27

Hoofdstuk VI: Wederkerigheid.....30

Inleiding: De Universiteit is de tegenpool van uiterste armoede

De uiterste armoede schaakmat zetten is het thema voor deze enkele uren van gemeenschappelijk overleg. De uiterste armoede schaakmat, maar waarom dit thema? Is de Sorbonne de aangewezen plaats waar voorzieningen getroffen kunnen worden ter bestrijding van de diepste armoede? Is ze een plek waar die strijd gevoerd kan worden? Blijkbaar niet. De Universiteit en de diepste armoede zijn, in principe, twee werelden die elkaar niet kunnen ontmoeten. De Universiteit, als zodanig, is niet het instituut dat de uiterste armoede schaakmat zet, maar eerder een bolwerk tegen diepste armoede. Aan de voet van haar muren moeten de golven van de plaag van armoede wel terugdeinzen. In alle opzichten is de Universiteit het tegendeel van diepste armoede: veiligheid en gemoedsrust, de geest volledig afgewend van de dagelijkse onrust en spanningen van de mens, volledig gericht op de ontdekking van blijvende werkelijkheden die boven het alledaagse uitgaan. De Universiteit is de haven van de geordende gedachte en staat daarom lijnrecht tegenover het voortdurend improviseren waaruit het leven in diepste armoede bestaat.

De Universiteit en de daar gevrijwaarde zekerheid van het weten en van het aanzien dat kennis verschaft, maken ambitieuze intellectuele bespiegelingen mogelijk. Geen mens die normaal bij zinnen is, waagt zich aan dergelijke bespiegelingen, zolang hij is blootgesteld aan het geweld van armoede, huisuitzetting, werkloosheid, honger en de uithuisplaatsing van zijn kinderen, zolang hij doelwit is van vernedering en angst hem telkens op de vlucht doet slaan; zolang hij afhankelijk is van vormen van veelal onvoorspelbare hulpverlening, van liefdadigheid van overheid of particulieren.

De Universiteit, dat is de mens die de natuurwetten beheerst en de regels voor alle scheppingen van de mens. Uiterste armoede daarentegen is de mens, die door de natuur, de materie en zijn medemensen overheerst en onderdrukt wordt. Het is de mens die meester is noch over zijn lijf noch over zijn gedachten of over zijn leven. De universitaire mens is de tegenpool van de mens in diepste armoede. De een vertegenwoordigt voor de ander een totaal andere wereld. Hoe kunnen ze elkaar ontmoeten?

Deze twee werelden kunnen inderdaad op geen enkele manier tot elkaar doordringen. De wereld waar de Universiteit haar licht over laat schijnen, kan niet doordringen tot de wereld die onder de min of meer rechtstreekse bedreiging van schrijnende armoede verkeert. Dit is een stelling die duidelijk generaliseert en ze zal bij sommigen wellicht ontsteltenis en zelfs verontwaardiging wekken.

Kunnen we daarmee de talloze universitaire studies en onderzoeken over de armoede negeren, de talrijke pogingen om wegen aan te leggen die milieus in schrijnende armoede, of minstens van armoede, en de academische milieus met elkaar kunnen verbinden?

Ik ontken niet dat ze er zijn. Evenmin ontken ik sommige pogingen om arme milieus te laten profiteren van bepaalde vruchten van het denken en de ontdekkingen binnen de universiteit. Wat ik bedoel te zeggen is dat deze toenaderingen van de een tot de ander vaak individueel en altijd in de tijd beperkt zijn. Het zijn even zovele individuele handen, harten, geesten van personen die naar de ander reiken. Maar zo stelt het ene milieu zich niet open voor het andere.

Toch moeten de verschillende milieus zich open stellen voor elkaar; dat is onontbeerlijk. Want bij gebrek aan nabijheid en ontvankelijkheid voeren de mensen, die de universitaire kennis bezitten of rechtstreeks profiteren van de weldaden die ze verspreidt, actie en zelfs gevechten waar de armsten geen baat bij hebben. Ze zetten zich vaak in om de onderdrukten te bevrijden. De geschiedenis van de wereld van vroeger en nu leert ons

steeds dat die inzet de bevolking aan de voet van de maatschappelijke ladder niet vrij maakt.

Deze bevolkingsgroepen werden niet bevrijd door de Franse Revolutie noch door de Commune. Ze werden zelfs niet bevrijd noch gealfabetiseerd door de revolutie in Nicaragua, waar intellectuelen, studenten en arbeiders samen streden om de macht in dat land. Ze zijn zelfs nog niet bevrijd in Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Uitsluiting van de armsten is ongetwijfeld niet gewild, maar ze is een historisch feit.

Deze eeuwenoude uitsluiting vormt de meest essentiële uitdaging voor de revoluties van onze tijd. De Universiteit, en ik zou willen zeggen de mensheid, heeft bevrijdingsrevoluties leren leiden met en voor arme mensen, maar die niet té arm waren om zich hun bevrijding te kunnen voorstellen en de daarvoor benodigde veranderingen aan te kunnen. Noch de Universiteit, noch de mensheid in het algemeen, heeft geleerd een fundamentele verandering te bewerkstelligen of zelfs daaraan deel te nemen ten gunste van volksdelen die in schrijnende armoede ondergedompeld zijn.

Studenten wordt tegenwoordig nogal eens verweten dat ze voor hun eigen belang opkomen zonder rekening te houden met economische landsbelangen. Is dat verwijt helemaal terecht? Dat zou het zijn, als we de jongere generatie een historische erfenis hadden nagelaten over de gevechten die in het belang van de mens geleverd werden, concrete ervaringen van politieke inspanningen ten behoeve van de mens. Maar dat is niet zo. Acties die gevoerd worden in het belang van de mens, zijn voor het merendeels ideologisch en niet politiek van aard. Immers politieke acties in het belang van de mens zouden per definitie de armsten in ons land en de wereld moeten mobiliseren en zelfs bevoordelen. We hebben nog niet eens geleerd hoe wij dat zouden moeten aanpakken en, logischerwijs, blijven onze inspanningen daarom begrensd, selectief, een belangenstrijd.

We kennen niet de voorwaarden noch de strategie voor de meest revolutionaire revolutie (als ik dat zou mogen zeggen), voor de volledige verandering die de armsten uit de schaduw zou halen om ze in de voorste linies van die acties, van die revolutie te plaatsen. De Universiteit moet zelf alles nog leren om uiterste armoede schaakmat te zetten. En ze zal er niets over leren, zolang ze zich niet open weet te stellen.

Ik stelde zojuist dat het hoogst noodzakelijk is dat ze zich openstelt, maar ik zou zelfs verder durven gaan: als dat zou gebeuren, **zou dat uiterste armoede op zich al schaakmat zetten**. Dat is althans de stelling die wij kunnen ontlenen aan de ervaringen en het langdurig gemeenschappelijk optrekken en overleggen van de teams van **de beweging ATD Vierde Wereld** in de armste gebieden overal in de wereld. Het is ook de stelling die ik ontleen aan mijn eigen jeugd en mijn leven in een milieu van diepste ontbering. Ik zou deze stelling met jullie nader willen bekijken.

Als we zeggen dat de Universiteit haar deuren open moet zetten en buiten haar muren moet treden om uiterste armoede schaakmat te zetten, betekent dat dat we haar en de milieus die over de wetenschap beschikken, een loodzware verantwoordelijkheid opleggen, een verantwoordelijkheid die een paar enkelingen niet kunnen dragen en die alleen een collectiviteit op zich kan nemen. Dat is de reden waarom ik me vandaag tot u richt. Ik richt me tot deze zaal, als symbool dat het mogelijk is zo'n opening te bewerkstelligen, omdat hier vandaag families van de Vierde Wereld en mensen uit meer bevoorrechte milieus zij aan zij staan. Of jullie het willen of niet, jullie zijn allemaal vertegenwoordigers van groeperingen en gemeenschappen. Maar in deze zaal vormen jullie momenteel het begin van een nieuwe gemeenschap, die actie gaat voeren voor de mens en niet meer alleen voor bepaalde mensen. Ik richt me dus tot die (nieuwe)

gemeenschap van gezinnen van de Vierde Wereld en van vertegenwoordigers van milieus, die de wetenschappelijke kennis bezitten.

In de eerste twee hoofdstukken wil ik iets zeggen over de gezinnen van de Vierde Wereld: wat betekent het te leven aan de keerzijde van de kennis? En, eenmaal daar aangeland, kun je dan weer aan de overkant terug komen?

Vervolgens zal ik het hebben over hen die het voorrecht hebben kennis te bezitten, over degenen die hun plaats onder de zon hebben, aan de goede kant van het leven staan. In de eerste plaats, in welke mate hebben ze, door de ervaring en het denken van de armsten volkomen te negeren, de kennis ingekrompen en menselijke werkelijkheden vervormd? Hebben ze op die manier geen slechte dienst bewezen, niet alleen aan de armsten, maar ook aan heel de mensheid? Hebben ze, door de vooruitgang van de wetenschap en hun eigen nieuwsgierigheid als enige leidraad te nemen, de mensheid niet van een kostbaar goed ontvreemd?

Zeker, zij die het voorrecht hebben kennis te bezitten, hebben ook steeds geprobeerd de omgekeerde richting in te slaan. Er zijn ideeën in omloop als "de wetenschap ten dienste van de mens" of "de wetenschap en de technologie ten dienste van de natie via de economische vooruitgang". Maar niet alle wetenschappers hebben zich laten verleiden door **deze twee stereotypen die voor de armsten even gevaarlijk zijn**. Welke lessen kunnen we leren van hen die niet aan dergelijke misleidende simplificaties toegegeven hebben?

Ik kan deze vragen hier vanavond alleen maar summier behandelen. Het gaat er mij om een paar gedachtelijnen aan te geven. We zullen er minstens enkele voorstellen aan kunnen ontlenen voor een paar concrete plannen die we nu al kunnen aanpakken. Dat is het belangrijkste van onze ontmoeting, die onverantwoord zou zijn als ze ons er niet toe zou brengen enkele concrete, duidelijk omschreven stappen te zetten, waartoe wij hier en nu kunnen besluiten.

FAMILLE MAUROUX – LEDANOIS.

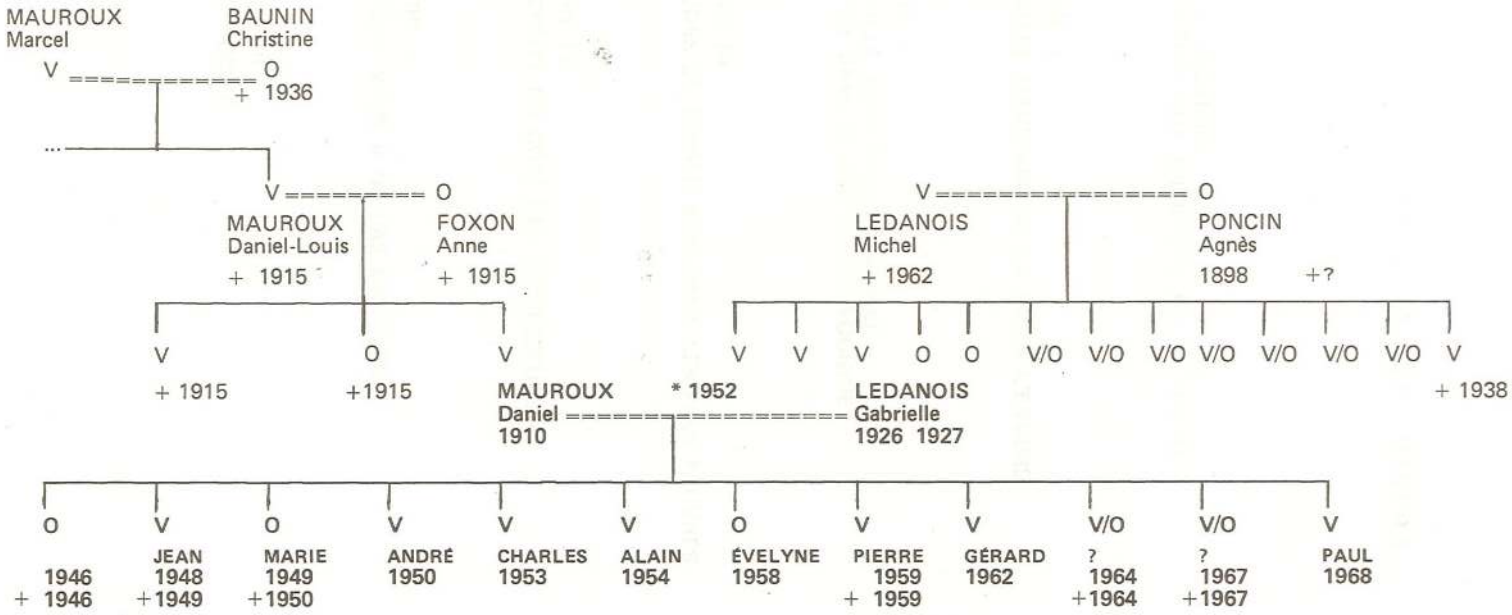

V = garçon.
O = fille.
V/O = enfants hors famille.
+ (décédé)
* mariage.

Hoofdstuk I: De familie Mauroux of het leven aan de keerzijde

Wat betekent het, als je moet leven aan de tegenpool van de kennis? Dat is onze eerste vraag, maar hoe snijden we die aan? Ik wil jullie de meest directe, de eenvoudigste en meest onbevangen aanpak voorstellen, namelijk die van een man, die actie voert aan de basis: ik stel jullie voor kennis te maken met een gezin in ernstige armoede. Ik wil jullie de levensgeschiedenis vertellen van een man en een vrouw, die geboren zijn aan de voet van de maatschappelijke ladder, over wat hun ouders hebben beleefd en hoe hun kinderen vandaag de dag nog leven.[1]

Deze directe benadering van een man uit de praktijk - misschien mag ik dat op voorhand al stellen - lijkt me ook de best gefundeerde en meest aangewezen aanpak voor de wetenschapper. Wellicht een miskende aanpak, als het ware een gemiste kans: de gemiste ontmoeting tussen de Universiteit en de Vierde Wereld: een ontmoeting die door de afwezigheid van de Universiteit ook spaak loopt voor alle milieus, die op een of andere wijze er voordeel uittrekken voor hun opleiding of omdat ze er hun referentiekader en richtsnoer vinden. Het gaat hier in feite om een afspraak die onze tijd, al onze universiteiten en heel onze samenleving hebben misgelopen.

Ik stel jullie voor het bestaan van een arm gezin onder de loep te nemen, zodat jullie beter kunnen beseffen wat je mist, wanneer je dat niet doet; om jullie er rekenschap van te geven wat we nog meer dreigen te verliezen, omdat we zo'n gezin niet tegenkomen. Of we nu mannen of vrouwen uit de praktijk zijn, actiemensen; of we nu academisch gevormd zijn, wetenschappers, studenten; of we nu gelovig zijn, of gewoon burgers van goede wil, we zullen zien dat die ontmoeting voor ons allen wezenlijk is en nu voor geen prijs meer gemist mag worden.

Ik ga jullie in het kort iets vertellen over **de familie Mauroux**.

Mevrouw Mauroux is "Parisienne". Niet iedereen is op dezelfde manier Parijzenaar. Gabrielle Mauroux werd in 1926 geboren als Gabrielle **Ledanois** in het 15e arrondissement, in een van de straten rond de Portes de Sèvres, waar honderden doodarme kinderrijke gezinnen zich als het ware aan de stad vastklampten.

In feite kwam Gabrielle ter wereld als een kind van de "Faubourgs" zoals de meer bevoorrechte Parijzenaars van haar tijd deze stadsdelen noemden. Haar gezin behoorde tot het volk van de Faubourgs, het volk van de buitenwijken, waarvan ook de allerarmsten deel uitmaken: die nog niet werkelijk "gezeten", gedeeltelijk nog rondtrekkende, totaal verarmde bevolking, die in geïmproviseerde behuizing in de zogenaamde "Zone" leefde.

Het Parijs van toen, evenmin als het Parijs van nu, heeft zich de moeite getroost die Parijzenaren goed te leren kennen. Een bevolking, nuttig in de ogen van sommigen, gevaarlijk volgens anderen, al naar gelang de partij die men ten tijde van revolutie koos.

Een bevolking die nuttig was, omdat ze het stadsvuil kwam ophalen of de was ging doen voor de stedelingen, maar ze was ook gevaarlijk voor hen, die na het vallen van de avond van buiten de stad huiswaarts keerden en door die wijken moesten gaan. Wie heeft zich er werkelijk om bekommerd haar beter te leren kennen behalve Dufourny de Villiers[2] en

---

1. Dit hoofdstuk en de volgende over de familie Mauroux zijn ontleend aan een gezins-monografie. Een Nederlands voorbeeld is het boek van Henri van Rijn: *Armoede: Noodlot of Onrecht?* (Den Haag, Babylon de Geus/ATD Vierde Wereld, 1995)

2. Louis Pierre Dufourny de Villiers bracht in april 1789, tijdens de Franse Revolutie een pamflet uit 'les Cahiers du quatrième ordre, celui des pauvres journaliers, des infirmes, des indigens.…" Paris, 1789. Daarin stelde hij dat de armsten, de meest uitgeslotenen als een Vierde Stand aan de beraadslagingen van de Staten Generaal moesten deelnemen. De Vierde Orde of Stand is een voorloper van de term Vierde Wereld.

enkele van zijn geestverwanten, begaan met de Vierde Orde, die we vandaag Vierde Wereld noemen?

Uit dit mysterieuze volksdeel, met zijn vertakkingen, dat voor de meeste mensen een raadsel en zelfs een fabel bleef, en dat van zijn kant de samenleving daar boven slechts van onderen kende, is Gabrielle Ledanois geboren. Ze kwam ter wereld niet ver van de woning waar haar moeder, Agnès **Poncin**, werd geboren. De laatste zal ons over zichzelf zeggen: "Ik ben een dochter van de Zone, ik ben er op mijn zevende terecht gekomen."

Agnès Poncin werd geboren in 1898 in het 15e arrondissement. Haar vader was een voerman, die iedere morgen bij het krieken van de dag voor rekening van een baas naar de Hallen[3] ging om er afval van de markt op te halen. Hij bracht het vuil de stad uit in een tweewielige kar, getrokken door een paard. Hij moest naast het paard lopen en de weg naar de vuilnisbelt te voet afleggen, want hij kon niet op het afval gaan zitten zonder risico te lopen van de kar te vallen of het dier van uitputting in elkaar te zien zakken. Van de grootouders Ledanois weten we niet veel meer. Evenals veel buren woonden ze met hun vermoedelijk talrijk kroost in een woonwagen, en leefden van wat we tegenwoordig "scharrelen" zouden noemen, maar dat was in die tijd een georganiseerd systeem van leven, waarmee opeenvolgende generaties armsten in Frankrijk zich vastklampten aan het bestaan. Want heel verstedelijkt Frankrijk heeft die vorm van overleven gekend, die volledig op de wilskracht van bevolking van bepaalde buitenwijken, van de "Zone" gebaseerd was.

Agnès Poncin, meisje van de Zone, werd al gauw op haar beurt echtgenote en moeder in de Zone. Als jong meisje, al met holle wangen en een mager maar taai lijf, koos ze de zoon van een buurman, Michel **Ledanois,** tot man, een jonge vent krachtig van bouw, van karakter en taalgebruik. Over haar eerste huwelijksjaren zegt Agnès: "We woonden eerst in de Zone, bij de Portes de Versailles. We hadden een barak(...). Toen waren er veel barakken. Ze waren van hout, met een geteerd dak, en konden uit elkaar gehaald worden(...). Water moesten we buiten halen bij de pomp. We hadden geen elektriciteit, alleen petroleum"(...). Waar leefde het jonge huishouden Ledanois dan van? "Ik liep de hele dag met mijn man langs de straat te leuren. Mijn kinderen moesten voor zichzelf zorgen. De oudsten, mijn jongens, maakten het eten klaar voor de kleintjes, voordat ze naar school gingen".

Een nieuw gegeven in de Zone: terwijl de ouders die nooit op school waren geweest, leurden langs de straat, gaan de oudste kinderen, drie jongens, naar school. Niet om er lang op te blijven, niet om er veel te leren. Maar de vader, die afval sorteert, wil dat zijn eerste zonen slagen in het leven. Deze ambitie zal hij nog een tijdlang blijven koesteren, wanneer het gezin naar het 15e arrondissement van Parijs verhuist, waar de moeder, Agnès, was geboren. Vodden rapen zal de broodwinning van het gezin blijven, in een buurt waar hele stegen en straatjes van deze bezigheid leven. Als de oudste drie de school verlaten, plaatst de vader ze als leerjongens, één bij een banketbakker, een ander bij een timmerman.

De ambitie van de vader met betrekking tot het onderwijs en een beroep voor zijn kinderen krijgt, met de jaren en vanwege nieuwe geboortes, echter steeds meer deuken. We moeten het zo zien dat de samenleving aan de mensen, aan de Zone, aan de buitenwijken een ambitie voorgehouden heeft zonder hen de middelen te geven om die ambitie waar te maken. Want in het gezin Ledanois komen 13 kinderen ter wereld, geen ongewoon verschijnsel in een buurt waar kinderrijke gezinnen opeengepakt zitten. En naarmate het aantal te voeden mondjes groeit, wijkt het droombeeld van een verbetering in de levenssituatie. De dochter, Gabrielle Ledanois, echtgenote van Daniel Mauroux,

3. “Les Halles” is een wijk in het centrum van Parijs, waar in die tijd de grossiersmarkt was. Nu is deze markt naar buiten Parijs verplaatst.

vertelt ons over haar kinderjaren: "Toen ik 12 jaar was, ben ik in de confectie gaan werken. Mijn vader hield geen rekening met onze leeftijd. We moesten direct aan het werk(...). Ik wilde kapster worden, maar mijn vader wou dat niet. Dat is normaal. Ik was de vierde. De eerste drie hebben kunnen profiteren, maar voor nummer vier was dat teveel gevraagd."

Door een wrede speling van het lot ziet Michel Ledanois niet alleen zijn hoop vervliegen. Hij wordt van lieverlede gedwongen een heel tegenovergesteld standpunt in te nemen. Hij gaat zich keren tegen de verwachtingen die een op het gebied van schoolonderwijs steeds vooruitstrevender samenleving hem heeft voorgespiegeld. Hij kan zijn kinderen noch de tijd, noch de geestelijke rust bieden, die nodig zijn om op school te leren. Diep teleurgesteld en heimelijk gefrustreerd gaat hij het tegenovergestelde doen: vrouw en kinderen afsnauwen. Hij komt er soms toe zijn vrouw te slaan wanneer ze zwanger is. Maar hij wil haar ook weer beschermen en hij dwingt de kinderen op zeer jonge leeftijd emmers water van de pomp naar huis te torsen, de boodschappen te doen of voor het aanbreken van de dag op te staan om met hem te "morgensterren".[4]

Na Gabrielle worden nog negen broers en zussen geboren om op dezelfde wijze op te groeien. Drie of vier van hen schijnen heel jong gestorven te zijn. "De laatste", zegt Gabrielle, "heb ik zelf in een doos klaar gemaakt voor de begrafenis. Hij was nog maar net geboren. Ik was twaalf jaar." Toen ze twaalf was, had Gabrielle zelf al niet veel weerstand. Ze heeft hersenvliesontsteking gehad, wat ze zelf als "stuipen" zal betitelen, en ongetwijfeld ook Engelse ziekte, naar de huidige staat van haar benen te oordelen. Toch ging ze naar de fabriek, "de confectie in", zoals ze zegt. Met naaiwerk bedierf ze haar ogen: "daar heb ik mijn gezichtsvermogen verloren. Ik had een bril nodig, maar daar had ik niet veel mee op en ik heb hem nooit laten vervangen."

Toen ik zelf Gabrielle Mauroux, geboren Ledanois, leerde kennen, was haar gezichtsvermogen al sterk verminderd en ze gebruikte het feit dat ze geen bril bij de hand had, als voorwendsel om niet te hoeven lezen in tegenwoordigheid van vreemden.

Voor ons hield ze het al gauw niet meer verborgen dat ze de woorden alleen bij benadering en fonetisch kon schrijven. Ze zegt ons bij wijze van excuus: "Ik ben niet veel op school geweest maar ik kon me redden." Maar heel haar volwassen leven zal ze zich niet goed redden met rekenen. Ze was moeder van een gezin, in constant geldgebrek, en biechtte me op: "Van prijzen snap ik niks".

Ondertussen, gedurende de dertiger jaren en tijdens de bezetting in de oorlogsjaren, moest ze toch helpen de onderhoudskosten van het gezin te dekken. Na twee jaar in de confectie, vinden we Gabrielle terug in een ander bedrijf: deksels draaien op schoensmeerdoosjes. Daarna komt ze bij haar moeder in een wasserij, tot in de zestiger jaren een traditioneel werkterrein voor vrouwen uit het sub-proletariaat.[5]

Maar Gabrielle is dan 16 jaar en het doet haar veel verdriet zich al oud te zien, nu zij, net als haar moeder, werkt tussen andere vrouwen van haar moeders leeftijd. Staan blijven op benen die zijn aangetast door eczeem, blijven werken ondanks een pleuritis, dat is op

4. Morgenster = (Amsterdams) iemand die 's morgens vroeg de vuilniszakken openmaakt op zoek naar handel.

5. In de tekst gebruikt Wresinski de term ‘sub-proletariaat’ en ‘sub-proletariër’. Met dit woordgebruik wil hij afstand nemen van termen als ‘probleemgezinnen’ of ‘onmaatschappelijke gezinnen’ die toentertijd veel in omloop waren. De term sub-proletariaat brengt tot uiting dat deze mensen een deel van de arbeidende klasse vormen; ze maken deel uit van een bevolkingsgroep die echter geen aanspraak kan maken op de rechten die andere arbeiders hebben. Tegenwoordig gebruiken wij eerder termen als de armsten of de uitgeslotenen, om aan te geven dat het gaat om mensen die zelfs al wonen ze op verschillende plekken van de wereld, toch een situatie van uitsluiting kennen die sterke gelijkenissen vertoont.

haar jonge leeftijd te veel. Gabrielle waagt zich in de prostitutie of wat daarvoor kan doorgaan in het leven van een jonge vrouw, die geen andere mogelijkheid heeft te ontkomen aan een gezinsleven en een arbeidsbestaan die voor haar zwakke gezondheid te slopend zijn.

Later zal ze staande houden dat ze door haar vader het huis uitgestuurd is, omdat ze haar moeder altijd wilde verdedigen tegen zijn uitbarstingen van woede. De waarheid is dat haar vader haar verbood thuis te komen toen hij haar escapades ontdekte. Het was een vreselijke tijd, die jaren onder de Duitse bezetting. "Ik sliep waar ik maar kon", zegt ze, "'s nachts hield de politie me aan en bracht me naar het bureau. Om me te wassen, ging ik naar het ziekenhuis, daar nam ik een douche..."

Nu eens op straat, dan weer op het politiebureau, in het ziekenhuis of "bij de zusters". Uiteindelijk ontmoet Gabrielle Ledanois Daniel Mauroux op straat. De oorlog is voorbij. Zij is 19 jaar, hij al 35. "Hij was lief voor mij", zegt ze, "ik had geen thuis, hij heeft me een dak gegeven."

Maar wat deed hij, die man uit de provincie van 35 jaar, daar in de straten van Parijs? Hij weet het niet precies, ook weet hij niet precies wat zijn vader deed in het departement Seine-Maritime ten tijde van zijn geboorte in 1910. "Mijn vader groef kuilen voor de spoorwegen of misschien was het voor het gas." Hoe dan ook, hij heeft zijn vader nauwelijks gekend, want die moest in 1914 als soldaat naar het front en bleef op het slagveld achter. Zijn moeder stierf kort daarna bij de geboorte van een dochtertje dat ook niet lang leefde.

Voor Daniel schijnt zijn hele familie op hetzelfde moment te zijn gestorven. Zo vertelt hij zijn geschiedenis soms, want met het verlies van zijn ouders, heeft hij ook een of twee broers uit het oog verloren. Het waren wezen, aangewezen op de overheid, en zo zijn de kinderen van elkaar gescheiden. Daniel werd opgevangen door een grootmoeder op het platteland. Deze zeer arme oma, die nauwelijks in staat was ook maar een van haar kleinzoons op te vangen, stuurde hem wel naar de dorpsschool, maar ook vaak naar boerderijen in de omgeving. Vanaf zijn tiende jaar werkt hij hard op het land en in de stal, kinderarbeid waaraan hij een scoliose overhoudt.

Omdat hij intelligent is en van lezen houdt, haalt hij toch zijn einddiploma lagere school, tot vreugde van de dorpsonderwijzer die hem een goede toekomst voorspelt. Een toekomst die nooit werkelijkheid zal worden, want zijn grootmoeder sterft kort daarna en Daniel wordt als wees voorgoed afhankelijk van de overheid. En de overheid, een ware stiefmoeder voor arme kinderen in die tijd, plaatste Daniel op een kostschool, niet als leerling maar als bediende, een knechtje dat de gangen en de binnenplaats veegt in plaats van in de klas te zitten naast kinderen van zijn leeftijd. Hij werkte ook in de tuin, maar "'s avonds", zegt hij, "nam ik de tijd om te lezen."

Maar waarom blijf je lezen, als je weet dat je leven hoe dan ook zal bestaan uit het verrichten van zware lichamelijke arbeid? Op zijn vijftiende breekt Daniel met de kostschool en tegelijkertijd met de overheidsvoogdij. Hij monstert aan op een vissersboot en keert de student die hij droomde te worden, voorgoed de rug toe. Op de schuit, deels zeil, deels stoom, wordt hij geen scheepsjongen. Hij gaat het ruim in, als een kleine hulpstoker die brandwonden oploopt aan benen en voeten; hij draagt daar nu nog enorme littekens van. Dat zijn overigens niet de enige gevolgen die van die jaren zijn overgebleven. De kolen zijn zwaar, de afwijking aan zijn wervelkolom wordt erger en hij krijgt er een heupafwijking bij. Hij zou een korset moeten dragen, maar doet dat niet. Hij begint last te krijgen van zijn maag.

Gedurende de bezettingsjaren blijft hij aan wal en scharrelt wat, zoals hij zegt, in het ketelmakersvak, op boerderijen en als houthakker. Na de oorlog probeert hij weer aan te

monsteren. "Maar", vertelt hij ons, "er waren teveel zeelui en geen schepen(...). In beginsel nam men alleen jongeren en ik was aan het eind van de oorlog 35 jaar, ik was oud." Al oud dus, gaat hij naar Parijs, begint als ongeschoold fabrieksarbeider en trekt in een gemeubileerde kamer. Na het werk loopt hij in zijn eentje langs de straat. Op een avond ontmoet hij Gabrielle Ledanois. Hij zal haar niet meer verlaten.

Daniel en Gabrielle zullen niet onmiddellijk trouwen. En het huwelijk wordt, in hun ogen, een steeds onzekerder onderneming. Daniel, arbeider met een zwakke gezondheid, raakt zijn baan kwijt. Een eerste kind wordt in 1946 geboren en sterft negen maanden later. Nog een zoontje dient zich aan in 1948 om ook binnen het eerste levensjaar te sterven. Vervolgens wordt in 1949 een dochtertje geboren dat onmiddellijk onder voogdij wordt geplaatst.

Intussen is het paar uit de kamer gezet en zwerft het van krot naar krot. Daniel Mauroux zoekt vergeefs een vaste baan die hij aankan. Nu eens hier dan weer daar vindt hij kortdurend werk als graver of sloper. Naar het voorbeeld van zijn schoonfamilie gaat hij ijzer en vodden rapen in de vuilnisemmers langs de straten en op de stadsvuilnisbelt van het 15e arrondissement.

Na de geboorte van het vierde kind, het eerste dat in leven en onder hun hoede zal blijven, trouwen de Mauroux voor de burgerlijke stand. "Je trouwt voor de kinderen", zegt Gabrielle. Maar ongetwijfeld is ze ook om haar man getrouwd. Haar leven lang zal ze blijven vertellen: "Het is moeilijk, het was moeilijk. Maar ik was blij dat ik hem gevonden heb, hij is goed voor mij geweest".

Al was Daniel dan goed voor zijn jonge vrouw, hij weet voor zich, voor haar, zijn gezin, de steeds talrijker kinderen geen startplaats te verkrijgen, op één lijn met de Franse bevolking, die na de oorlog voortvarend op weg was naar het consumptietijdperk. Hij dorste naar onderwijs, maar zijn verdriet is niet alleen dat hij ervan verstoken gebleven is. Daarna gaat het leven hem de keerzijde van moderne kennis verschaffen, hij bezit een kennis die van hem een mindere maakt in plaats van hem te doen groeien in de ogen van de omringende samenleving. In een wereld waar het beroepsleven zich weldra gaat richten op deskundigheid en specialisatie, wordt hij een "manusje van alles". "Ik kan alles", zegt hij: werken als hulpstoker, houthakker, boerenknecht, straatveger, sloper. Maar hij kent alleen karweitjes die geen toekomst meer hebben en die zijn lijf hoe dan ook niet meer aan kan. In een maatschappij die zich gaat oriënteren op consumptie en verspilling, rest hem niets dan vodden rapen. In een land dat begint te denken over gezinsplanning, leert hij omgaan met het onvoorspelbare van een niet tevoren gepland kindertal. Hij weet immers nooit van tevoren of een kind wel in leven zal blijven en of de voogdij het wel onder de hoede van de ouders zal laten.

Binnen het kader van een economie waarin de informele arbeidsmarkt inkrimpt, waar de beroepssituaties voortaan nauw omschreven zijn, met voorwaarden waaraan je moet voldoen om voor sociale voorzieningen in aanmerking te komen, kent Daniel Mauroux slechts moeilijk te definiëren werkzaamheden, die geen deel meer uitmaken van dat scherp omschreven beroepsrepertoire en die ook niet lang genoeg duren om recht te geven op enige sociale voorziening. Wat het verplichte gratis onderwijs betreft, waarvan hij noch zijn vrouw hebben geprofiteerd, komt hij er langzamerhand achter dat het evenmin iets bijdraagt aan slecht gehuisveste, ondervoede kinderen, die opgroeien bij ouders die de wereld alleen van haar keerzijde hebben leren kennen.

Hoofdstuk II: Het sub-proletarische gezin: een andere kennis, een andere logica

In het gezin **Mauroux** zal alle kennis over het eigentijdse bestaan, alle goed geordende kennis die voor deelname aan de samenleving onmisbaar is, ook om een andere reden, ontoegankelijk blijven.

De Mauroux vertegenwoordigen, zoals we hebben kunnen merken, geen apart geval. Ze maken deel uit van een bevolkingslaag, de armste in Frankrijk. En de vijftiger jaren zijn werkelijk verschrikkelijk voor de armsten in dit land. Het woningbestand verkeert in erbarmelijke toestand; terwijl andere gezinnen vaak slecht behuisd zijn, hebben de armste gezinnen helemaal geen dak boven hun hoofd. Veel mannen zijn in het Vreemdelingenlegioen gegaan, vanouds een toevluchtsoord voor Fransen in armoede. Bij hun terugkeer uit Indochina of Algerije is hun lichaamskracht door koorts, invaliditeit of alcohol aangetast. Velen van degenen die in Frankrijk waren gebleven, waren eerder voor dwangarbeid naar Duitsland afgevoerd. Dat zou ook het lot zijn geweest van Daniel Mauroux als hij niet was ondergedoken op een boerderij en later in de bossen in het departement Seine-Maritime. De armsten, die toch al minder weerstand hadden, hebben meer dan de andere arbeiders geleden van hun deportatie, van het geforceerde arbeidsritme en de ondervoeding.

In Frankrijk resulteert deze samenloop van ongelukkige omstandigheden voor hen in een chronisch gebrek aan werkgelegenheid, terwijl de overige Fransen juist een tijdperk van nieuwe productiviteit tegemoet gaan.

Maar wie kent deze geschiedenis van de allerarmsten? Waar zijn de historici en de faculteiten die zich voor hen interesseren? Gisteren waren ze er niet, vandaag zijn ze er evenmin. Als het anders was geweest, zou **de beweging ATD Vierde Wereld** dan de noodzaak hebben gevoeld om zich als geschiedschrijver van de armsten van onze tijd op te werpen?

Toch had het Franse sub-proletariaat ons, in onze recente geschiedenis, als het ware voor een laatste ontmoeting uitgenodigd; deze laatste uitnodiging werd gedaan, voordat het land zich voorgoed van hen zou afwenden. Het gebeurde in 1954 en de oproep bereikte ons via Abbé Pierre[(6)]. Wat we toen zagen aan de poorten van Parijs, was nog maar het topje van de ijsberg. En van de situatie van het sub-proletariaat zagen we alleen de woningnood. Aan emotie, goede wil, edelmoedigheid heeft het in die jaren beslist niet ontbroken. Maar er is verzuimd naar een serieuze verklaring te zoeken. Frankrijk gaf, zonder twijfel, acte de présence, maar deed geen beroep op haar Universiteit om een verklaring te geven voor die werkelijkheid van uiterste armoede.

De Universiteit, die niet betrokken werd bij deze werkelijkheid, verviel vanaf dat moment voor lange tijd in een niet-weten, dat met onjuiste kennis en onjuiste verklaringen gepaard ging, met als resultaat steeds meer onjuiste kennis, ook over de samenleving waar helemaal onderaan uiterste armoede voortduurde.

Het was de tijd van de sociologen, die geen beroep deden op de kennis van de voorbije geschiedenis, en die ook de bestaande werkelijkheid van de uitsluiting van de armsten niet onderzochten; hun blikveld reikte niet verder dan de arbeiderswereld die weliswaar werd uitgebuit maar niet uitgesloten. In die tijd was het de socioloog **Jean Labbens** die op universitair niveau, helemaal in zijn eentje, het begrip van een Vierde Wereld voor zijn

6. Toen in de strenge winter van februari 1954 in Parijs meer dan negentig daklozen doodvroren, deed Abbé Pierre (Henri Antoine Grouès), voormalig Parlementslid, een oproep op de radio en voerde campagne voor de vele meestal dakloze mannen en vrouwen, families die door de kou werden getroffen. Duizenden arme mensen richten zich tot Abbé Pierre; velen mensen boden hulp, met geld en hulpgoederen. Het was ook het begin van het daklozenkamp van Noisy-le-Grand waar 252 kinderrijke huishoudens werden ondergebracht en in 1957 ATD Vierde Wereld werd opgericht.

rekening nam dat een beweging van eenvoudige burgers in de openbaarheid had gebracht.

Trouwens, tegen het einde van de vijftiger jaren keerden de traditioneel geheel verarmden uit de buitenwijken en de Zone terug naar de plek waar ze vandaan gekomen waren. Zo vinden we het gezin Mauroux terug in het kamp van Noisy-le-Grand nadat ze eerst in een kelder, later in een tent hadden verbleven. "Het is de Zone", zucht Gabrielle Mauroux, wanneer ze de verhalen van haar moeder uit haar kindertijd in herinnering brengt. "Het is hier de Zone van vroeger, ik herken het zo goed, u heeft er geen weet van", zei grootmoeder Ledanois ons, toen ze uit haar bouwvallig onderkomen in Malakoff haar dochter kwam opzoeken. Maar terwijl de Zone van vroeger weer gestalte krijgt in de sloppenwijken en wijken met noodwoningen, is de omringende wereld wel volkomen veranderd. Met een vuilniskar rijden, lopen op in niet bij elkaar passend schoeisel, gekleed gaan in een te lange en met de jaren groen uitgeslagen regenjas, niet geletterd zijn en geen acht slaan op de schoolprestaties van de kinderen, dat alles kan niet meer.

De geschiedenis van de arbeidersklasse is in de 19e eeuw een andere weg ingeslagen; deze nieuwe bevolkingsgroepen, arbeidersklasse genoemd, hebben zich losgemaakt van het sub-proletariaat. In de vijftiger jaren van de 20e eeuw nam de Franse natie praktisch voorgoed afscheid van de ernstigste vormen van armoede; ze verwijderde zich er zo van, dat ze ze niet meer wist te herkennen.

Mevrouw Ledanois was vertrouwd met wand- en hoofdluis, met hoge kindersterfte, met tuberculose en Engelse ziekte. Zij, haar familie en buren werden er door in verlegenheid gebracht, maar schaamden zich er niet per se voor. In het kamp van Noisy en in de wijken met noodwoningen zetten die plagen zich voort. Maar voortaan worden de slachtoffers ervan veeleer als schuldigen aangemerkt, omdat andere Fransen zich er immers van hadden weten te bevrijden. Uit die situatie is een tot op zekere hoogte verborgen maar verbeten gevecht ontstaan tussen een samenleving die meent te weten wat goed is voor de armen, en een sub-proletariaat dat dit ook weet, maar anders.

In Frankrijk, maar ook in heel West-Europa, staan tegenwoordig twee soorten kennis tegenover elkaar, die niet tot elkaar doordringen en elkaar dus niet wederzijds kunnen verrijken: aan de ene kant staat de kennis van de Vierde Wereld en aan de andere kant de kennis van een maatschappij begiftigd met scholen, universiteiten, technologie, zekerheden en toekomstkansen. Hoe vertaalt die tweekamp zich in het leven van de Mauroux?

De familie behoort tot de groep die als eerste gehoor geeft aan de oproep van Abbé Pierre. Ze zal niet in een wijk met noodwoningen ondergebracht worden, omdat ze tot de allerarmsten onder de daklozen behoort. Ze blijft meer dan 10 jaar verschanst in een van de 252 "iglo's", halvemaanvormige hutten, in het kamp voor daklozen van Noisy-le-Grand. De twee ouders en drie kinderen betrekken een ruimte van 42 vierkante meter met een vloer van aangestampte aarde. Er worden nog zes kinderen geboren, van wie er vier in leven blijven. De komst van ieder kind schijnt eens temeer reden te zijn om het huishouden geen woning op een gezondere plek toe te wijzen.

Welke keuze had de familie Mauroux anders dan zich in dat kamp "aan het einde van de wereld"[7] te installeren? Maar ze weigert die barak, dat schijntje van een woning, in te richten, op te knappen en te onderhouden en om de enkele vierkante meters "tuin" die hen zijn toegewezen te gebruiken. Tien jaar lang hebben ze onverzettelijk geweigerd om zich te installeren en zo hun mislukking toe te geven.

---

7. Het door Abbé Pierre verworven terrein lag op een voormalige vuilnisbelt aan de rand van de stad Noisy-le-Grand. Er waren geen verharde wegen die naar het kamp leidden.

Tien jaar lang deden de Mauroux, onverzettelijk, het tegendeel van wat de samenleving van hen verwachtte. Ze gaven de blamage niet toe, maar deden ook niets wat nodig was om die tegenslag te boven te komen. In de ogen van maatschappelijk werkers deden ze letterlijk alles verkeerd. Ze poten geen aardappels, zoals dat zulke arme gezinnen gepast zou hebben; ze schreven zich bij geen enkele overheidsinstantie in; ze stuurden de kinderen niet regelmatig naar school zoals goede ouders betaamt. Ze deden alles verkeerd en overleefden, maar ze zorgden er wel voor dat twee bezittingen die voor hen wezenlijk waren, maar waaraan de omringende samenleving blijkbaar veel minder belang hechtte, intact bleven, namelijk: hun persoonlijke waardigheid en de eenheid van het gezin.

Allereerst de waardigheid - en juist het feit dat ze daaraan zo grote waarde hechten - gaat jarenlang het beetje samenspraak dat tussen het gezin en de samenleving bestaat, vertroebelen. Gabrielle Mauroux is gewend te overleven dankzij de minieme, maar onder de bevolking van de "Faubourgs" en de "Zone" altijd aanwezige onderlinge hulpverlening; ze was gewend onderdak te vinden dankzij buren die de adressen van krotten, onbewoonde erven, gemeubileerde kamers waar je terecht kunt, doorgaven... Gabrielle Mauroux krijgt in Noisy opeens ondersteuning van instellingen van liefdadigheid, van hulpverlening van buiten waar ze helemaal niets mee kan. Hoewel ze te arm is om dat te weigeren, onttrekt ze zich er toch voortdurend aan, en legt de nadruk op haar eervolle afkomst: "Mijn zus", laat ze overal horen, "mijn zus is rijk. Mijn zus en zwager verdienen veel geld; ze zitten in de handel. Al mijn broers en zussen wonen in Parijs en zijn in goede doen. Maar we hebben ruzie met elkaar. Ik zoek ze niet meer op. Alleen mijn moeder ondersteunt me nog een beetje. Ze had pas nog kerstpakketten voor ons, maar omdat die zo groot zijn, kan ik ze niet vervoeren."

Verzint Gabrielle haar levensloop? Houdt ze de schijn op? Misschien een beetje, maar veel belangrijker is dat ze ons haar geschiedenis, de geschiedenis van de armsten uit Parijs vertelt zoals zij die ziet en beleeft. Bezien vanuit die nieuwe krottenwijk die het kamp in Noisy in feite is, zijn haar broers en zussen inderdaad keurig gehuisvest in de stad. De meesten wonen in sterk verouderde appartementen zonder enig comfort, maar het zijn wel "echte huizen" zoals de gezinnen in de barakken van het kamp van Noisy-le-Grand zullen zeggen. Het is ook waar dat een paar broers in de handel zijn, want ze "schuimen de markten af". Een van hen, voormalige leerling-banketbakker, is nooit banketbakker geworden, maar hij trekt in een caravan van markt naar markt en verkoopt goedkoop snoepgoed. Mevrouw Ledanois woont in een vervallen appartement in Malakoff, maar het is waar dat ze pakjes maakt voor haar dochter. Het gaat om kleren en andere door een van haar zoons die lorrenboer is, gevonden zaken.

Alles bij elkaar spreekt Gabrielle Mauroux de waarheid. Ze brengt ons op de hoogte van een oorspronkelijke kijk, een onuitgesproken kennis omtrent het leven van zeer arme gezinnen, die al verscheidene generaties lang onderdak vonden in het gebied aan de voormalige poorten van Parijs. Vandaag de dag zijn die gezinnen meer verspreid, weggestopt in een uitgebreidere, verder weg liggende gordel van armoede, die een grootschaliger Parijs omspant. In de zestiger jaren woonden de broers en zussen van Gabrielle Mauroux nog in de omgeving van de Portes de Vanves en de Portes de Versailles en de bouwvallige behuizing van grootmoeder in Malakoff bleef een echt toevluchtsoord voor haar dochter. Als het in de barak in Noisy niet langer ging, leende Gabrielle van mensen uit haar omgeving busgeld om haar kinderen naar Parijs te sturen.

Wie zal echter luisteren naar de geschiedenisles en de les in waardigheid die deze moeder, dochter van de Zone, ons voortdurend geeft en haar vastleggen? De sociale diensten "zijn daar niet voor", zoals een maatschappelijk werkster van de regionale overheid ons doet begrijpen. "Als haar ouders in goede doen zijn, waarom blijft ze dan

hulp vragen bij de gemeente?" In feite vraagt mevrouw Mauroux minder steun van de overheid en toont ze zich onafhankelijker dan veel van haar buren die uit de provincie komen. Die hebben ook hun gevoel voor waardigheid, maar ze zijn meer aan hulpverlenende instanties gewend dan de gezinnen uit de armoedegordel rond Parijs.

Gedurende de vijftiger en zestiger jaren zijn mevrouw Mauroux, haar buren, en het hele kamp in Noisy-le-Grand een permanente geschiedenisles. Zij leven en uiten zich voortdurend in historische termen. Maar de omringende samenleving ziet en antwoordt hen in termen van "maatschappelijk werk". En een hoogleraar van het "Institut Catholique" in Parijs zal na een sociologisch onderzoek het in de algemene opinie heersende idee bevestigen dat het hier om "sociale kneusjes" gaat. We zouden te doen hebben met een toevallig samenraapsel van mannen en vrouwen die zwak van geest zijn. Moet je in het Frankrijk van de zestiger jaren immers niet zwakzinnig, geestesziek of karaktergestoord zijn om in dergelijke ellende te leven?

Het is opmerkelijk dat geen enkele universitaire onderzoeker uit die tijd, voorzien van lange vragenlijsten en blocnotes, zal opmerken dat mevrouw Mauroux niet goed kan schrijven, dat veel van haar buren ongeletterd zijn. De veronderstelling dat een heel Frans volksdeel analfabeet zou kunnen zijn, is niet bij hen opgekomen en geen wetenschapper geeft die verklaring aan de sociale diensten, die ouders verwijten dat ze zelfs van tijd tot tijd niet eens een briefje aan hun uit huis geplaatste kinderen sturen.

Daniel Mauroux zelf kent het ongemeen lage ontwikkelingspeil van de gezinnen in het kamp en van zijn eigen vrouw. Hij kan dat feit zelfs heel goed verklaren vanuit de levensgeschiedenis van deze gezinnen. Niemand vraagt hem echter zijn kennis te delen; niemand vermoedt zelfs dat hier iets is dat het weten waard is.

Men had er toch een vermoeden van kunnen hebben als men had gelet op de manier waarop deze vader, door de jaren heen, zijn waardigheid en waarde steeds weer bevestigde. Want bij gebrek aan werk, aan gezondheid en lichamelijke kracht, gaat deze man zijn waardigheid geheel en al stoelen op zijn schoolopleiding en zijn boekenkennis. Hoffelijk en gevoelig als hij is, zal hij zijn buren niet beschamen door met zijn diploma van de lagere school te koop te lopen. Maar dankzij zijn werk als lorrenboer heeft hij de hand weten te leggen op grote hoeveelheden oude kranten, volledige jaargangen van de “Revue des deux Mondes”, geschiedkundige en geografische beroepslectuur. Hij stapelt het allemaal op in zijn nauwelijks gemeubileerde barak, langs de muren, onder de bedden... Meestal werkloos, bijna altijd ziek, zonder dat de medische instanties dat vaststellen, blijft hij dagen aaneen op bed liggen, met een tijdschrift in de hand, en hij leest.

"Voor papa zijn kranten iets heiligs", zullen zijn kinderen zeggen en hijzelf voegt daaraan toe: "Ik lees alles wat van nut kan zijn".

Van nut. Waarvoor? Waartoe dient het lezen van het blad "Historia" als je werkloos handarbeider bent, vader van een groot gezin zonder een normale woning? Het gaat de sociale diensten boven de pet: wie is die man, die zichzelf voor een intellectueel houdt, werkloos, bedlegerig is, terwijl zijn kinderen niets hebben om hun maag te vullen? Die man is Daniel Mauroux die zich een mens in goede doen noemt, omdat hij een mens met kennis is die hij ontwikkeld heeft ondanks zijn armoede. "Wanneer ik iets niet weet, zoek ik het op in het woordenboek, zoals dat hoort," zegt hij niet zonder trots.

"Zoals dat hoort.." met andere woorden: "ik weet te leven, ik weet mezelf te scholen..." En nooit zal Daniel Mauroux accepteren dat "Historia" en de "Revue des deux Mondes", uitsluitend lectuur zijn voor de gezeten burgerij. Hij kent de huizen van de intellectuelen via hun kelders en zolders waar hij tijdschriften van tien jaar terug ophaalt, en op zijn manier brengt hij de verspilling van de kennis, de oneerlijke verdeling ervan aan het licht.

Hij verkondigt het recht op onderwijs van een Mauroux, voormalige boerenknecht, voormalig hulpstoker in het ruim van een Bretonse vissersschuit. Hij verkondigt dat de waardigheid van de mens berust op diens kennis en dat iedere mens in staat is kennis te verwerven.

Zoals mevrouw Mauroux een voortdurende geschiedenisles is, zo is het leven van de heer Mauroux een voortdurende Verklaring van de Rechten van de Mens. Een Verklaring die niet gecodificeerd is, maar ook niet begrepen wordt door de maatschappelijk werkers en de menswetenschappers die bij hem langs komen.

Als ze de man zien liggen in zijn met tijdschriften volgepropte barak, stellen ze alleen maar vast dat hij oud papier ophaalt en geen goede vader is. Dat klopt volgens de normen van de omringende maatschappij. Want Daniel Mauroux kan al wat hij gelezen heeft, niet vruchtbaar maken voor de zijnen. Hij heeft geen enkele mogelijkheid de ingewonnen informatie te sorteren en in een samenhangend verband te brengen. De informatie zit hem door haar veelheid in de weg in plaats van dat ze zijn verstand en zijn bestaan verheldert. Hij slaat in zijn geheugen een feitenmateriaal op zonder lijn, zonder samenhang. Hij kan er geen gebruik van maken, behalve dan om indruk te maken op zijn omgeving. "Onder degenen die de Bastille bestormden was er een die Mauroux heette, hij zou dus een van mijn voorouders kunnen zijn." Jammer genoeg zijn zijn buren er niet van onder de indruk. Ze kennen hem te goed. "Hij is niet slimmer dan een ander", stellen ze vast. Dat is waar en Daniel weet het en voelt zich vernederd.

Met al dat lezen heeft hij niet echt geleerd kunnen worden. Geleidelijk aan bijt hij zich vast. "Ik voor mij weet heel wat. Mijn vrouw en de buren zijn stommelingen." Met het klimmen der jaren uit hij zich steeds minachtender. In dat opzicht wijkt hij overigens niet af van de mannen en vrouwen in zijn omgeving. Niets weten, niets onder de knie hebben, ervaren dat je niet intelligent bent en zelfs zich steeds voor imbeciel laten verslijten, zijn de vernederingen die een hele bevolkingslaag voortdurend moet ondergaan. "Je bent niet intelligent", "Hij is een stommeling", zijn echte beledigingen die je kan horen in de noodwoningwijken en waarmee de tegenstanders elkaar echt kwaad willen doen. Om zich ertegen te verdedigen en om niet te hoeven leven in een voortdurende intellectuele onzekerheid, sluiten sommigen zich trouwens op in een beperkt aantal stelligheden, die ze voortdurend herhalen.

Zo vertroebelt de intelligentie in de loop der jaren nog meer. Daniel Mauroux voelt zich bij het lezen van "Historia" op meer dan een manier tekort gedaan. Want hij beschikt immers over de geschiedkundige informatie, zonder dat al zijn leeswerk hem in staat stelt zich daarvan bewust te zijn of ze tot zijn recht te laten komen. Hij kent het leven van een arm weeskind op het platteland van Seine-Maritime tussen de twee wereldoorlogen. Hij kent de situatie van de gemeubileerde kamers in Parijs tussen 1945 en 1956 drommels goed. Hij kent het leven van de bewoners en hoe deze elke zevende nacht de straat op moesten, omdat de eigenaren weigerden voor een volle week te verhuren. Dat is een unieke kennis, net als die van zijn vrouw over de nazaten van de Zone, maar deze kennis blijft ongeordend braak liggen. En vooral, ze wordt niet erkend en daar ligt misschien de meest wrede ontvreemding: mensen uit het sub-proletariaat worden zodoende van zichzelf vervreemd, hun levenservaring, hun unieke wetenschap wordt geminacht en van nul en generlei waarde geacht.

Van deze algemene onderwaardering stamt ook het idee dat de armsten geen gezin kunnen stichten. Zij zouden slechte, maar vooral ook onwetende en domme ouders zijn. Toch is het feit, dat het gezin Mauroux nog steeds stand houdt en dat de kinderen er nog steeds zijn, uitsluitend aan de ouders te danken. "De kinderen, daar gaat het om", zegt Gabrielle. Sociale diensten zeggen hetzelfde, maar ze verstaan er niet hetzelfde onder.

"Je trouwt om de kinderen", zegt mevrouw Mauroux in 1953. Haar eerste in leven gebleven kind is haar, nauwelijks op de wereld, afgenomen onder het voorwendsel dat er geen sprake was van een wettelijk huwelijk. Dat zal haar niet nog eens gebeuren: "Je zet geen kinderen op de wereld om ze in de steek te laten, maar om ze bij je te houden. Ook als je in grote ellende en dat alles hebt moeten leven, is dat nog geen reden om ze in de steek te laten. Toen mijn dochter Marie in 1949 geboren werd, vermoedde ik geen kwaad, ik heb niet goed opgelet, ik dacht dat ze naar het ziekenhuis in Denfert Rochereau werd gebracht. Nu weet ik dat ze me mijn dochter hebben afgepikt."

Om haar gezin voortaan bij elkaar te houden, zal ze zich teweerstellen, alles op alles zetten, alles doorstaan. Hoewel ze hartpatiënte is, zal ze elke nieuwgeborene trots ontvangen. Nauwelijks hersteld van een pleuritis doet ze alweer de was voor de buren om wat geld achter de hand te hebben. De benen bedekt met eczeem, later oedeem, haast ze zich naar de bus met de sleep kinderen aan haar rokken, om naar haar moeder te vluchten wanneer er inspectie van de sociale dienst dreigt. Dat dreigt telkens als haar man zijn baan verliest, bij elke aanvraag van een uitkering en dat gebeurt met de jaren steeds vaker. De inspecties vinden ook steeds vaker plaats, naar mate de kinderen opgroeien en, vooral 's winters, de school vaak verzuimen.

"Mevrouw", zegt de maatschappelijk werkster, "u zou er beter aan doen in ieder geval de kleinsten uit huis te plaatsen, die zouden dan tenminste goed te eten krijgen en naar school gaan. Maar ja, als u ze nu maar weer naar school stuurt, krijgt u volgende maand steun." Voor mevrouw Mauroux is die redenering niet logisch. "Hoe wilt u dat mijn kind met een lege maag naar school gaat? Ik moet toch eerst steun krijgen. Gerard heeft trouwens geen schoenen meer. Hij kan toch niet zonder schoenen naar school?"

Wie van die twee vrouwen, die met elkaar praten zonder elkaar te begrijpen, heeft eigenlijk gelijk? Allebei blijven ze bij hun standpunt. En als er geen steun komt, de kinderbijslag niet wordt uitbetaald omdat de vader de werkloosheid niet kan verantwoorden, de ramen van de iglo met karton en kranten dichtgestopt zijn, de deur van binnen op slot zit en de laatste pan macaroni aan de kinderen gegeven is, blijft iedereen in bed. Het schooljaar 1964/1965 wordt bijzonder somber: de kinderen zullen haast niet naar school gaan. Bij wijze van straf zal de kinderbijslag dan maandenlang worden stopgezet. De kinderen worden mager, de ouders zijn nog maar schaduwen.

Wij hoeven er niet aan toe te voegen dat de werkloosheidsperioden waarvoor Daniel Mauroux vaak niet de vereiste bescheiden kan overleggen, steeds vaker voorkomen. Toch probeert ook hij van alles. Omwille van de kinderen verdraagt hij eindeloos veel smaad en hoon. Met een ernstige maagaandoening, en angstwekkend mager geworden, neemt hij een baan als sjouwer of als lader van vrachtwagens waarbij hij radiatoren moet inladen. Het is nooit voor lange tijd. En omdat hij altijd werk zoekt bij kleine bazen, staat hij vaak niet ingeschreven bij de sociale verzekering. Hij zegt dan ook zelf: "werkloosheidsuitkeringen, zet die maar uit je hoofd."

Merkwaardig genoeg, hoe minder de staat uitkeert, hoe meer ze neust in het reilen en zeilen van een kinderrijk gezin. Overheidsdiensten stellen voortdurend dikke, belastende dossiers samen, raadplegen ze en wisselen ze uit. Hadden ze zich die moeite niet kunnen besparen door het gezin gewoon een uitkering toe te kennen, sinds het arbeidsbureau hem immers heeft ingedeeld bij de "niet plaatsbare" werkzoekenden met als opgegeven motivatie: "leeftijd, zijn magere verschijning, de aard van de gewenste baan en zijn woonsituatie". De Staat denkt er niet aan. Zij is zuinig op haar uitkeringen, maar beknibbelt nooit op administratieve dossiers. Daniel Mauroux beklaagt zich zelden over de aanhoudende inspecties, de vele berispingen en de onheuse bejegeningen die hij steeds weer moet incasseren. Hij zwijgt en als hij de vernedering niet langer kan verdragen, trekt

hij zich terug in het halfduister van zijn iglo, op zijn bed zonder dekens en verdiept hij zich in de "Revue de deux Mondes".

Op een avond blijft hij lange tijd in mijn kantoor. "Ikzelf zou het niet nemen", zucht hij, "maar wat wilt u, het gaat om mijn vrouw en kinderen.

Het is ook omwille van hen dat hij, die nota bene had willen studeren, al om 5 uur 's ochtends met een oude kinderwagen op stap gaat. Als hij terugkomt, sorteert hij met zijn oudste zoon de opgehaalde vodden. "Er kan iets bij zitten, dat ze kunnen aantrekken; het is gebruikt, maar het houdt ze in ieder geval warm." In het ziekenhuis van Monfermeil stelt de verpleging deze noodkleding niet op prijs. De verpleegster zegt tegen een van ons die met de jongste zoon Mauroux is meegegaan: "Die kinderen van het kamp krijgen onverschillig wat aan. Wat belet ze om die kinderen uit huis te doen plaatsen?" Achteraf zijn wij zelf geneigd de vraag anders te stellen: "Welke bedenksels, welke weerstanden, welke listen hebben **de Mauroux** en zovele anderen niet moeten verzinnen, om te ontsnappen aan de systematische pogingen om hun gezinnen kapot te maken?"

Want de Mauroux zijn het duidelijke voorbeeld dat het erom ging en nog steeds gaat om deze in schandelijke armoede verkerende gezinnen op te breken omdat hun logica de spot schijnt te drijven met onze manier van denken en zich tegen ons beter weten verzet! Overheidsdiensten en medische instellingen maken hen kapot door de kinderen weg te halen of door zwangerschappen af te breken. De politici verstikken hen met hun zwijgen, omdat ze de discussies tussen verschillende partijen verstoren. Universiteiten, sociale en economische wetenschappers, ontkennen een eigen historische identiteit, die ze in hun talloze sociologische analyses waarin met deze bevolking nooit rekening gehouden is, niet hadden voorzien. Al degenen, die op een of andere wijze kennis bezitten, overstelpen de armsten met hun alwetendheid, verwachten van hen geen enkele tegenprestatie, aangezien de kennis van de armsten zelf geen enkele waarde zou hebben.

Bij dat alles is dit ontbreken van wederkerigheid het ergst. Het feit dat gezinnen van de Vierde Wereld volkomen minderwaardig worden beschouwd - zelfs als het erom gaat hun eigen bestaan te kennen en te analyseren -, maakt ze meer kapot dan ondervoeding of ziekte.

Hoofdstuk III: Denkwijzen die de armsten uitsluiten

We zijn nog niet klaar met het leven van het **gezin Mauroux**, met het bestaan van het milieu waartoe zij behoren. Nu ik op dit punt van hun levensgeschiedenis aangekomen ben, wil ik even stilstaan bij de vraag hoe de Mauroux, hoe families in de Vierde Wereld, hoe méér dan twee miljoen Fransen in die toestand van machteloosheid hebben kunnen blijven, waarin een mens geen andere zorg meer kan hebben dan zichzelf en zijn gezin te verdedigen tegen de vernietigende aanvallen van de hele samenleving.

Hoe hebben zij zo volkomen machteloos kunnen blijven, geketend aan de voet van de maatschappelijke ladder, terwijl anderen die toch ook arm waren, zich aan de sporten konden vastklampen, ze bestijgen en zodoende erkende partners in het hedendaagse economische en politieke leven konden worden? Jullie zullen wellicht zeggen dat ons kapitalistische productiesysteem hen uitsloot of hen stiekem achter de hand hield, als een reserve aan arbeidskrachten, ten dienste van de werkgevers bij stakingen of revolutie.

Dat is een vergissing, tenminste wat betreft het idee van een reserve aan arbeidskrachten. Alleen iemand die de lichamen van de mensen uit het sub-proletariaat nooit heeft gezien, die vaak uitgemergeld zijn, door ziektes bedreigd en gekromd door de reumatiek, alleen degene die nooit hun nu eens afwezige, dan weer argwanende of wanhopige blik heeft gekruist, kan zich wijs maken dat hij in die mannen en vrouwen een reserveleger ziet als een koopje voor het kapitalisme. Dat beschikt over doeltreffender wapens.

Wel is het sub-proletariaat in onze tijd - dit tot zijn eigen ongeluk - een reserve-bevolking die door elke dictatuur misbruikt kan worden, altijd klaar om zich te laten rekruteren voor de zaak van een sterke man: of die nu Hitler of Fidel Castro heet, doet weinig ter zake. Voor degene wiens persoonlijke inspanningen altijd vergeefs blijven en die zich zijn hele leven omringd ziet door buren, even machteloos als hij, betekenen de belofte van bevrijding en geluk noodzakelijkerwijs een kans die alleen door een sterke man geboden kan worden. Gemonsterd worden voor een zaak die geluk in het vooruitzicht stelt, zich scharen onder de bevelen van een man die macht belichaamt, betekent een onverhoopte kans.

We kunnen de mensen uit het sub-proletariaat dan ook even goed terugvinden in de rangen van de fascisten als in het tegenovergestelde kamp. Zulke veelal min of meer zwakke, nooit duurzame bondgenootschappen hebben we in een verder terug liggend verleden ook al gekend; in tijden waarin adel of burgerij een totaal verarmde boerenbevolking voor hun zaak ronselden, bijvoorbeeld. Die situaties vertellen ons waartoe uiterste armoede kan leiden, niet waar ze vandaan komt.

Hoe dan ook, om naar onze tijd terug te keren: zijn de zuiver economische structuren wel toereikend om te verklaren waarom onze maatschappij tolereert dat extreme armoede bestaat en als een spookbeeld blijft verwijlen aan de zelfkant van onze moderne stedelijke en landelijke gemeenschappen? We zijn toch niet blind? Velen van ons kennen de erbarmelijke aanblik van de gezinnen die de achterbuurten en steegjes bewonen. We zijn ook geen generatie met een hart van steen, zoals sommigen willen doen geloven. Ons denken over de Rechten van de Mens, onze gevoelens over wat ieder mens toekomt, zijn wel degelijk vooruitgegaan.

We kunnen het onrecht toeschrijven aan de economische structuren. Maar dat verklaart niet waarom dat onrecht momenteel door alle politieke partijen en eveneens door alle belangengroepen doodgezwegen wordt. Wat hebben we voor een bril op, welke ideeën kleuren onze blik, dat we ongevoelig blijven voor de zo diepe armoede naast onze deur?

Welk misverstand, welke foutieve denkwijze heeft geleid tot die onverklaarbare situatie? De Sorbonne, zetel van het denken, is de uitgelezen plaats om deze vraag uit te diepen.

Als wij naar mogelijke denkfouten zoeken, dan is er één die ons onmiddellijk voor de geest komt, namelijk de ontstellende gedachte dat "iedere mensheid altijd zijn uitschot heeft gekend". Deze gedachte schijnt in alle eeuwen van onze beschaving opgang gemaakt te hebben; ze heeft altijd bestaan naast het idee dat de mens kind van God is, onvervreemdbare rechten bezit en onderwerp is van de Verklaringen inzake de Rechten van de Mens. Het idee dat mensen toch niet gelijk zijn dat massaal steeds op de allerarmsten wordt toegepast, die door alle eeuwen heen als "slechte armen" worden beschouwd, heeft hen opgesloten in een staat van uiterste ongelijkheid.

We kunnen trouwens veronderstellen dat alle verklaringen van uiterste armoede doordrongen zijn van het idee van het bestaan van een "menselijk afval" en ertoe leiden deze armoede toe te schrijven aan de zwakheid van karakter of geest van de slachtoffers.

Beweren: "Het is hun schuld niet; ze zijn immers dom". Beweren: "Die moeder heeft haar kans niet gekregen, haar man is een zwakkeling en hij werkt niet", betekent opnieuw onderstrepen dat armoede een soort "pech" is, die mensen raakt omdat ze nu eenmaal voor het ongeluk zijn geboren. Mislukkelingen, die op de een of andere manier de verkeerde weg op gegaan zijn. Die zienswijze kun je terug vinden in de vele verschillende initiatieven die door de eeuwen heen genomen zijn om die situatie aan te pakken.

In de Middeleeuwen werd een priester of bisschop belast met het jaarlijks sermoen voor die armsten, die te arm waren om in het armenregister of in het armenhospitaal opgenomen te worden. Later ligt dezelfde opvatting aan de basis van de oprichting van "armenhuizen", "spinhuizen" en allerlei andere vormen van vrijheidsberoving, bedacht in de loop van de 17e, 18e en 19e eeuw. In de moderne tijd vinden we haar weer terug in de "woonscholen" en andere doorgangscentra met een zogenaamd opvoedend karakter in Nederland, West-Duitsland en Frankrijk. De gedachte is altijd dezelfde: de armsten onder de armen moet je de les lezen, opvoeden en met vaste hand op de goede weg zetten.

Om ieder misverstand te voorkomen moeten wij hieraan wellicht nog toevoegen dat het begrip van de "slechte arme" niet noodzakelijkerwijze samenvalt met het idee van de mens die door God gestraft is. Gezinnen van de Vierde Wereld leren ons, dat misverstand niet zonder meer aan een bepaalde godsdienst toe te schrijven. Het christelijk en het joodse geloof, maar ook het boeddhisme, kennen het begrip van de op de proef gestelde mens, die ongetwijfeld tot berouw en zuivering geroepen is, maar die nog steeds deel uitmaakt van Gods plan en zijn toestand wordt in zekere zin als die van een heilige beschouwd. Echter, de behandeling die de armste gezinnen ondergaan, de beschuldigingen die de armsten door alle tijden naar het hoofd geslingerd krijgen, berusten, naar het ons voorkomt, op een heel andere gedachtegang. Ze komen voort uit een gevoel van ergernis en verontwaardiging.

Uiterste armoede is per definitie een levensstaat die haar slachtoffers zozeer verminkt dat zij voor hun medemensen onherkenbaar worden. In tegenstelling tot de relatieve zuiver materiële ontbering die tot een zekere soberheid van leven en een zeer gedisciplineerd bestaan dwingt, doet uiterste armoede alle pogingen tot maat houden en sober leven teniet. Ten overstaan van mateloze ontbering, onderdrukking en vernedering is de mens onvermijdelijk gedwongen tot mateloos verweer, buitensporig althans in de ogen van zijn omgeving.

Mijnheer **Mauroux** die midden op de dag in bed ligt en het maandblad "Sélection" leest, terwijl zijn jongste niet naar school gaat omdat hij geen schoenen heeft, is in de ogen van de maatschappelijk werkster buitensporig. Alles lijkt excentriek, ook de buurman die net achterstallige kinderbijslag heeft ontvangen en naar de supermarkt is gegaan om biefstuk,

aardbeien - terwijl het er niet het seizoen voor is - en een kwaliteitswijn te kopen. Het hele gezin "haalt de schade in", zoals zijn vrouw zegt. Kun je anders doen dan de schade inhalen, de schade vergoeden van drie maanden honger, drie maanden in huis vast zitten omdat je zonder een cent op zak maar beter binnen kunt blijven? Je moet toch ook kunnen bekomen van de vernedering dat je je buren om hulp moeten vragen. "Daar maken ze de kinderbijslag weer op om de buren te trakteren" zullen velen vast en zeker zeggen.

Dat alles is lijnrecht in tegenspraak met goed gedrag dat je kunt verantwoorden, en een "verdienstelijke" manier van leven. Als de kinderen dan ook nog pikken, de jongeren joyriden zonder rijbewijs, de ouders zich door de drank hebben laten strikken, zal het vonnis onontkoombaar zijn: "Die mensen zijn onverdraaglijk, onverbeterlijk, met hen is niets aan te vangen." Die reactie heeft niets te maken met het idee van een berouwvol mens die respect verdient omdat hij door God is geraakt. En in dat geval roepen burgers zich uit tot rechter van hun medeburgers, eigenen mensen zich de rol van God toe.

Maar, door de tijden heen, heeft een andere verenging van ons denken onze kijk op het leven van de armsten ongunstig beïnvloed. Vloeit ze wellicht voort uit hetzelfde misverstand? Ze komt erop neer de geschiedenis te lezen en de samenleving alleen te analyseren in termen van machtsverhoudingen, en ze laat het lot van de volkomen machtelozen buiten beschouwing. **Karl Marx** hoort in zijn manier van analyseren in een lange reeks filosofen en historici. Ook hij nam eenvoudigweg een eeuwenoude visie op de mens voor zijn rekening, al heeft hij deze wel verdiept.

Is het wezenlijke kenmerk van de westerse geschiedschrijving niet lange tijd weinig meer geweest dan het beschrijven en analyseren van de machtsverhoudingen die in de loop der tijden op elkander botsten? Is het niet zo dat de geschiedenis van arme plattelandsbevolkingen, die van de boerenstand in Frankrijk, Duitsland, Nederland of Ierland ons allereerst zijn verteld vanuit het aspect van het gewelddadig karakter van de strijd, van de onderdrukking en van de opstanden? Waren haar eerste aanknopingspunten trouwens niet de grote beproevingen veroorzaakt door gewelddaden van mens of natuur?

Of de historici het daar nu bij hebben gelaten of dat zij het beeld verder hebben verfijnd en verdiept, de allerarmsten komen altijd pas boven water wanneer ze, meegesleept in zo'n golf van geweld, de geschiedenis van de niet-armen binnenvallen. Waar komen zij vandaan, waar gaan ze heen, hoe gaat het met hen, wanneer zij opnieuw overspoeld worden? Merkwaardig genoeg lijkt het alsof de armsten geen eigen geschiedenis hebben. Zij duiken slechts op in de geschiedenis van de rest van de mensheid wanneer hun toestand tot geweld leidt en op haar beurt gewelddadige tegenmaatregelen oproept. Voor de rest heerst stilte over hen. En de families **Mauroux** en **Ledanois** zijn een voorbeeld van die historische stilte.

Misschien hebben we de gezichten van mensen die de naam Mauroux droegen, heel even onder ogen gehad op een barricade gedurende de "Commune". Wanneer zij, die de straatgevechten toen hebben overleefd, in hun wijken terugkeren, rept onze geschiedschrijving met geen woord meer over hen. Ze verdwijnen achter de noemers waaronder de mensen van eenvoudige komaf door de meer gegoeden worden gevat: "Het volk van Parijs", "de armen van Parijs ", "de bewoners van de volksbuurten", "de werkende massa". Evenzoveel benamingen die het resultaat zijn van foutieve generaliseringen en iedere poging ontmoedigen het silhouet van de allerarmsten van gisteren te ontwaren en daardoor - wie weet - de armsten van vandaag wat beter te leren begrijpen.

Karl Marx, we zeiden het zo-even, deed het beter in die zin dat hij ons waarschuwde voor het komende doodzwijgen. Hij beschreef ons nauwgezet, met een voor zijn tijd grote mate van verfijning, een bont gekleurde bevolking die zich in zijn tijd reeds aan de overkant van de arbeidersbevolking, als het ware aan de voet van de maatschappelijk ladder ophield. Hij doet een duidelijke poging die bevolking aan de overzijde van de aan het economisch gebeuren deelnemende arbeiders in kaart te brengen. Door dat te doen stelt hij ons in staat voor onszelf na te gaan in hoeverre zijn theorieën de uitsluiting buiten beschouwing laten, die niets meer met de uitbuiting door het productieproces van doen heeft. Hij levert ons het instrument dat ons de mogelijkheid biedt kritiek op hem uit te oefenen of, liever nog, hij duidt ons zelf de mens aan voor wie in zijn theorie geen plek is, en die zo getuigt van de ontoereikendheid van zijn theorie, misschien zelfs van een fundamenteel gebrek in zijn analyse. Karl Marx heeft zonder twijfel Vincentius à Paulo niet gevolgd die de armsten tot onze meesters uitroept. Hij laat ons echter een misschien wat verwarde, maar niettemin betekenisvolle beschrijving na van een bevolking die tegelijk zwerft en stagneert aan de rand van de ontluikende industriële samenleving; en aan de rand van die bevolkingsgroep bevindt zich de thuisloze, de dakloze, de "wegwerpmens".

Wij blijven de mensheid vandaag evenals gisteren een verondersteld "natuurlijk uitschot" toedichten en we blijven de politieke en sociale geschiedenis van de mensen op een of andere manier lezen in termen van machtsverhoudingen en strijd waaraan de meest verschopten nooit hebben deelgenomen.

Hoe zouden de **Mauroux**, de **Ledanois**, hoe zouden de mensen uit het sub-proletariaat zich door dit dubbele misverstand en deze dubbele uitsluiting, de weg naar onze geschiedenis, naar ons politieke leven, naar onze democratische instellingen hebben kunnen banen? Geboren uit een tot "afval" bestempelde bevolking, worden ze niet geacht over enige nuttige kennis te beschikken. Daar zij dus geen enkele kennis in ruil te bieden hebben, ons niets te leren hebben en over geen ander machtsmiddel beschikken, staat voor hen geen enkele deur open, die toegang kan verschaffen tot onze belangensfeer, tot de gevechten die wij daar voeren, tot onze toekomstplannen.

Hoofdstuk IV: Staat de Universiteit aan de kant van de onderdrukkers?

Wellicht ten overvloede wil ik nog eens onderstrepen waarom ik niet de gebruikelijke wegen bewandel, niet de traditionele methodes benut in mijn benadering van diepste armoede. Anderen zijn beter in staat dan ik om de ingewikkelde aspecten van het economische leven te verklaren, die gezinnen van de Vierde Wereld buiten ons productiesysteem houden. Anderen kunnen de mechanismen van de inkomensverdeling verklaren die gezinnen van de Vierde Wereld uitsluiten van consumptie en besparing. Die benaderingen zijn uiteraard even noodzakelijk voor ons begrip, net zoals alle andere benaderingen die de sociale en politieke wetenschappen te bieden hebben.

Uiterste armoede is een alomvattende kwaal, een vicieuze cirkel die speelt zowel in het leven van de slachtoffers als wel in dat van alle andere burgers, die deel uit maken van een samenleving die ernstige armoede afscheidt en in stand houdt. Deze vicieuze cirkel, dit kwaad, komt voort uit een serie kettingreacties die alle facetten van het persoonlijk en collectieve leven betreft.

Aangezien het om kettingreacties gaat, die van de ene generatie op de andere overspringen, kunnen wij niet de pretentie hebben vandaag de vinger te leggen op één oorspronkelijke oorzaak. Wat zou dat trouwens voor zin hebben? De oorsprong van diepste armoede ligt ver achter ons in de geschiedenis. Wij kunnen de klok niet terugzetten om die eerste oorzaak weg te nemen. In plaats van de vinger te leggen op die oorzaken, moeten we de continuïteit, de geschiedenis proberen te begrijpen. Iedereen kan, naar gelang zijn situatie en bekwaamheden, daaraan meewerken; iedereen kan zich die geschiedenis eigen maken en alle benaderingen zijn nuttig.

Bovendien heb ik ervoor gekozen de werkelijkheid van uiterste armoede te benaderen door de nadruk te leggen op onze manier van denken, die ertoe leidt dat de armste gezinnen in hun situatie blijven vaststeken. Die keuze leek mij geschikt voor onze ontmoeting in dit universitaire kader. Maar wat belangrijker is: als we ons verdiepen in bepaalde denkwijzen die er over de armsten heersen, dan kunnen we ook het onrecht belichten waaronder de gezinnen het ergst moeten lijden: namelijk het onrecht dat ze beschouwd worden als onwetenden die niet in staat zijn om iets te leren.

Het ernstigste onrecht dat er bestaat is dat mensen minderwaardig en nutteloos worden beschouwd. Het belemmert jullie, gezinnen van de Vierde Wereld, om respect voor jezelf te hebben en, als bekenden en buren, in respect met elkaar te leven. Juist daarvoor zijn we hier vanavond bij elkaar: jullie, ik en onze vrienden overal vandaan, willen samen dit onrecht aan de kaak stellen en ons inzetten om er een einde aan te maken.

Gewoonlijk blijven de deuren van deze zaal en van de Universiteit voor jullie, gezinnen, gesloten. En naast deze deuren blijven voor jullie ook de deuren dicht van alle domeinen van het leven en activiteiten waarover de Universiteit haar licht laat schijnen. De deuren die jullie in staat zouden stellen deel te nemen aan het leven van andere medeburgers, blijven zo voor jullie verboden toegang.

Want de Universiteit, de plek bij uitstek waar kennis wordt ontwikkeld en gedeeld, laat haar licht schijnen op alle terreinen waar zich deeltjes kennis bevinden, tot binnen de muren van het basisonderwijs, tot binnen de levens van de arbeiders die aan het moderne economische leven deelnemen. En overal waar ook maar een sprankeltje universitaire kennis zijn plek heeft, wordt de kennis van de Vierde Wereld geweerd en kan deze niet aan het woord komen. Het universitaire denken en de universitaire logica overheersen overal, ook al is de uitstraling van de Universiteit niet op alle levensgebieden noch voor alle volkslagen even verwarmend en verhelderend.

Een kind ondervindt vanaf de kleuterschool reeds haar glans. Maar jullie, gezinnen, hebben grote moeite om er maar een flits van op te vangen voor uw kinderen.

De Universiteit en al haar positieve effecten blijven ver van jullie bed. Kan zij méér voor jullie doen, deed ze het beter in het verleden? Het is altijd nuttig het verleden te ondervragen, om te weten wat we vandaag en morgen zullen kunnen bereiken. Is de Universiteit in vroegere tijden een vriendin van de armen geweest? Alleen gespecialiseerde historici, die zich in de geschiedenis van de Universiteit hebben verdiept, zouden ons het antwoord kunnen geven. De beweging ATD Vierde Wereld die met de gezinnen probeert de geschiedenis van armoede te schrijven, kan hoogstens de juiste vragen stellen. Ze kan misschien vooral iets zeggen over de moeilijkheden die een Universiteit moet overwinnen wanneer deze de armsten wil bereiken. Over die moeilijkheden zou ik een paar korte opmerkingen willen maken. Laten wij de Universiteit eens even door de ogen van de armsten bezien. Hoe zou zij hun vriendin kunnen worden?

Ze zou mannen en vrouwen van de Vierde Wereld als studenten en eventueel zelfs als docenten kunnen aannemen. Ze zou ook, op eigen kracht, zinvolle kennis over uiterste armoede, uitsluiting en hun slachtoffers kunnen ontwikkelen. Ze zou er tenslotte voor kunnen zorgen dat haar kennis, haar ontdekkingen, de armsten van haar tijd ten goede komen. Drie mogelijke wegen: maar hebben de bestuurders van onze universiteiten ze kunnen inslaan?

Armen als studenten aan de Sorbonne, dat was het streven van Robert de Sorbon. Waren de "arme studenten" waarvan in de 13e eeuw sprake was, echter werkelijk arm? Zonen uit gezinnen in armoede? Het waren zeer waarschijnlijk studenten zonder geld op zak, maar ze waren merendeels niet van arme komaf. De Universiteit zelf en een deel van haar studenten zaten zonder geld omdat edellieden, die vaak een militaire loopbaan hadden, en families die fortuin in de handel maakten, niet gewoon waren hun kinderen rijk te begiftigen als die wilden studeren zonder geestelijke te worden. De rijken noch de koningen plachten faculteiten te begiftigen die kennis verspreidden buiten de Kerk om. Zelfs kerkelijke onderwijsinstellingen waren niet rijk en het gehele lekenonderwijs was betrekkelijk arm.

De 13e eeuw was tot op zekere hoogte een moedige tijd, waar mensen van goede komaf, jongeren gegrepen door de wetenschap, aan hun maatschappij een nieuw type mens en zelfs een nieuwe klasse mensen hebben opgedrongen: intellectuelen, de geschoolden, de geleerden vormden niet langer een uitzondering, maar een maatschappelijke klasse. Sommigen van hen kwamen uit de provincie en velen uit andere landen. Als we kijken naar wat toen de werkelijk arme boerenstand was, doet dat ons vermoeden dat die daar niet bij hoorde. Welk kind van arme boeren, dagloners of boerenknechten kon in die tijd een intellectuele loopbaan ambiëren of zelfs maar op het idee daarvan komen? Ze konden dat nog minder omdat ze een verre reis zouden moeten ondernemen om te gaan studeren. Hoe hadden arme plattelanders het idee van zo'n reis onder ogen kunnen zien? Ze kenden, voor wat reizen betreft, slechts het zoeken naar werk of de vlucht voor honger, ziekte of verwoesting van hun akkers door oorlogsgeweld, zo het al niet ging om aan hardvochtige schuldeisers te ontkomen.

We moeten ons niet aan wensdromen overgeven en geen ongefundeerde uitspraken doen over de armen van welk tijdperk dan ook. In de Middeleeuwen waren ze niet van de partij toen Robert de Sorbon zijn nieuwe college stichtte, waar arme klerken scholing zouden kunnen ontvangen terwijl ze "in contact bleven met het volk".

Wellicht ten overvloede zouden wij daaraan nog kunnen toevoegen dat, zelfs indien mannen uit zeer arme milieus in Parijs hadden kunnen studeren, deze milieus

vermoedelijk geen profijt van de nieuw opgedane kennis hadden kunnen trekken. De behaalde diploma's leidden immers niet tot beroepen die een toekomst verzekerden op het verarmde platteland. De jurist, de arts, de man van de literaire wetenschappen vonden alleen elders emplooi, bij de rijken, zeker niet bij de armen. De hoop van Robert de Sorbon om een intelligentsia te scheppen die "in contact zou blijven met het volk" en waarvoor hij de welwillendheid van de Koning zocht, betrof slechts de geestelijkheid. De kerk, de religieuze ordes, waren lange tijd de enige "armen" die zich schoolden om hun kennis aan de armen in Frankrijk ten goede te doen komen. Naarmate de Universiteit verwereldlijkte is ze hoogstwaarschijnlijk een andere kant opgegaan. En dit temeer, omdat de jonge Parijse Universiteit en ook de andere universiteiten aan het eind van de middeleeuwen, noodgedwongen een corporatistische instelling geworden waren, omdat ze voor hun erkenning moesten vechten. De professoren, de studenten en de bestuurders organiseerden zich om op te komen voor hun status, hun aanzien, hun beurzen en emolumenten, hun recht op passende huisvesting. En een dergelijke standsorganisatie - wordt het na zoveel eeuwen ervaring geen tijd dat openlijk vast te stellen? - verdraagt zich niet met een authentieke solidariteit met de armsten.

Tegenover andere bevolkingsgroepen, andere milieus, die althans enige kans hebben tot de universitaire stand toe te treden of van haar te profiteren, kunnen de privileges van universitaire kringen nog wel worden voorgesteld als een goed dat uiteindelijk de hele natie kan dienen. Maar ten opzichte van de armsten, die van alle verwerving en profijt van kennis verstoken blijven, blijken die voorrechten volkomen exclusief, een middel om van wetenschappelijke kennis een bolwerk te maken, alle profijt ervan voor zich te houden en daarmee het middel om de uitgeslotenen te onderdrukken. Vanuit de armsten bezien, versterkt de Universiteit als corporatistische instelling, de technocratie. En technocratie is verenigbaar met klassensolidariteit, maar niet met solidariteit tussen alle mensen.

Dat gegeven maakt alle acties voor mensenrechten binnen de universiteiten, al het ongetwijfeld oprechte enthousiasme van hedendaagse studenten voor de bevrijding van de armen, zo dubbelzinnig. Ze dragen ongetwijfeld bij aan een zekere bewustwording in de milieus waar ze invloed uitoefenen. Dat moeten wij althans hopen.

Wij mogen echter niet over het hoofd zien dat dat bewustwordingsproces enigszins onduidelijk en dubbelzinnig blijft, zolang het mede door standsbelangen wordt gestimuleerd. Om werkelijk vrijheid en mensenrechten voor allen te onderwijzen, moeten standsorganisaties tegenover de armsten ophouden standsorganisaties te zijn. Universitaire medewerkers zouden, om voorlopers op het gebied van de Rechten van de Mens te zijn, afstand moeten doen van hun voorrechten, van de macht die kennis hen verschaft; zij zouden zich in een zwijgen moeten hullen, waarin de stem van de armsten zich eindelijk zou kunnen verheffen. Ze doen dat niet; hebben ze het ooit gedaan?

Jullie kunnen mij ongetwijfeld verwijten dat ik misleidend simplificeer. Maar volgens mij bestaat er tussen de eerste universitaire crises, waar wereldlijke leermeesters tegenover de kerkelijke leermeesters stonden die de armoede en het gratis onderricht beoefenden, tussen die eerste periode in de 13e eeuw toen een standsorganisatie voor Parijse intellectuelen ontstond, en de tegenwoordige tijd, een gelijkenis of zelfs een opmerkelijke samenhang.

Het was in 1252. De wereldlijke leermeesters verweten aan de bedelorden dat ze de solidariteit verbraken omdat ze weigerden hun eisen te steunen. Voor de eersten was wetenschap niet langer een geschenk van God aan de mensen; voortaan was ze de vrucht van menselijke inspanning en daarom gaf ze recht op vergoeding, op voorrechten. Is dat niet het begin van de Universiteit van Parijs, een voorrecht voor gegoede burgers, die voortaan dubbel bevoordeeld zijn: ze ontvangen immers kennis en vergoeding voor die kennis? Wie verbaast zich dan nog als hij aan het eind van de rit, in onze tijd, die

Universiteit aantreft die zo door de natie gekoesterd wordt en nog klaagt over de ontoereikendheid van de toelagen die haar worden toegekend?

Deze Universiteit tekent terecht petities voor Andrei Sacharof en voor de intellectuele dissidenten van Praag. Maar kan ze dit doen zonder zich tegelijkertijd te bekommeren om de alfabetisering van de armsten in Nicaragua? Want in tegenstelling tot de van officiële zijde verspreide gegevens, zijn de armsten van Nicaragua niet gealfabetiseerd. Net zomin als de armsten van Frankrijk en Europa behoorlijk gealfabetiseerd zijn. Of de armste kinderen in Polen. Het KOR, de organisatie van Poolse dissidente intellectuelen, biedt in dat land de medestanders van "Solidariteit" zijn steun aan, zonder op te eisen dat ook handarbeiders het recht hebben om van de Universiteit te profiteren. Van de rechten van welke mens werpt de Universiteit zich dan als bolwerk op? Is ze over die vraag met zichzelf in het reine? Is ze er zeker van alles te doen om geen verwarring te laten heersen binnen haar muren en in de publieke opinie? Weet de Universiteit eigenlijk of ze sinds 1252 meer de bevrijdster van de arme is geworden?

Het bestaan van een Vierde Wereld roept die vraag op en het vraagt ook naar de kwaliteit van de kennis die de Universiteit heeft opgedaan over armoede en de armen. Want die Universiteit, waarvan wij ons afvragen of ze de armen vaak heeft kunnen opzoeken, heeft kennis over armoede en schrijnende armoede opgetast. Studies, naslagwerken en onderricht ontbreken niet. Maar wat is de kwaliteit ervan? De antwoorden die gezinnen in armoede en hun beweging ter beschikking staan, zijn niet geruststellend; en de ontmoetingen met de bezitters van die universitaire kennis zijn evenmin geruststellend.

Ik wil nog eens kort een hypothese voorstellen die een meer doorwrochte fundering verdient en met zorg moet worden geverifieerd. Op dit moment vraag ik me eenvoudig af wat de waarde is van kennis, of van een begrip van dat eeuwenoude kwaad dat armoede is, nu de geschiedenis van de armsten nog nooit aan het licht gebracht is. Wat kan een Universiteit weten die nooit en nergens opdracht heeft gekregen om de armsten door de geschiedenis heen te leren kennen? De universiteiten van Frankrijk en de Verenigde Staten geven bedroevende voorbeelden van verbrokkelde en versplinterde kennis, resultaten van onderzoek, voortgekomen uit goede wil of persoonlijke nieuwsgierigheid; in de loop der tijden werden deze inspanningen nu eens opgepakt en vervolgens weer stop gezet.

De Universiteit heeft niet geëist om in de Verklaring van de Rechten van de Mens op te nemen dat ieder mens het recht heeft onderwerp van de geschiedenis te zijn. De armen, die bij tijd en wijle op een of andere manier de geschiedenis van de rijken hebben opgefleurd, hebben recht op hun eigen plaats in de geschiedenis van de anderen. Armen, die achteraf aan belang gewonnen hebben, hebben recht op hun eigen geschiedenis. Dan krijgen we de kans de arbeidersgeschiedenis van de 19e en de 20e eeuw bloot te leggen. Het is bepaald niet te vroeg, maar dan kunnen we, met min of meer geluk en bekwaamheid, een geschiedenis ontdekken, die indertijd niet opgeschreven is, omdat een niet vooruitziende maatschappij en universiteit indertijd nalatig waren. Hoe kunnen we dan momenteel met betrekking tot de 19e eeuw waarin zoveel arme groepen elkaar kruisen, een correct onderscheid maken tussen de geschiedenis van de ene en die van de andere groep,?

Ik heb zojuist een toespeling gemaakt op foutieve generalisaties zoals "de armen", "het volk". De Universiteit kan meer vermogende bevolkingsgroepen, niet ongestraft, onder één gemeenschappelijke noemer brengen. Maar de armen, de armsten, de families **Mauroux** en **Ledanois** en zovele anderen, kunnen zich daartegen niet verdedigen. De sluier die over hun geschiedenis wordt geworpen, berooft hen van hun historische identiteit en als gevolg daarvan van een correcte politieke vertegenwoordiging vandaag de dag. De Universiteit doet er, wat hen betreft, het zwijgen toe en draagt zo, bewust of

onbewust, bij aan hun horigheid. Zo'n universiteit zou beter moeten nadenken over de wijze waarop ze de schendingen van mensenrechten door anderen aanklaagt.

Wat mij betreft, zal ik staande willen houden dat kennis van de armoede op grond van verspreide, niet samenhangende onderzoeken, die afhangen van de welwillendheid van individuele onderzoekers, zonder de waarborg van duurzaamheid of regelmatige serieuze evaluatie, van betwistbare waarde is en aanvechtbaar.

Onderzoeken naar armoede, buiten de historische context, vormen een dwaling. Dat geldt ook voor bepaalde sociaal-economische onderzoeken over armoede die de laatste jaren in Frankrijk zijn verschenen; ze negeren de geschiedenis van de Vierde Wereld en geven zelfs blijk van minachting daarvoor.

Maar de kwaliteit van de universitaire kennis wordt ook op een andere manier bezoedeld. Want in de wereld waar de specialist koning is, heeft degene, die de pretentie heeft kennis te bezitten over een volk dat niet bij machte is die kennis te controleren en er iets tegen in te brengen, in feite een geduchte macht in handen. De Universiteit is een geduchte tegenstander van de armsten, als onderdeel van de technologie die hen onderdrukt.

Blijft nog de derde vraag van de gezinnen van de Vierde Wereld: zorgt de Universiteit ervoor dat haar kennis, de vrucht van haar ontdekkingen, de armsten ten goede komt? Een rechtvaardige verdeling van de weldaden van de wetenschap is, uiteraard, niet alleen de verantwoordelijkheid van de Universiteit; het is een zaak van de gehele samenleving. Maar Universiteit en samenleving hebben dezelfde bestemming; we weten nooit precies waar de een begint en de ander ophoudt, noch welke van de twee de ander blokkeert of voortgang laat boeken.

Voor de gebreken, die ik zojuist aangaf, zijn beide medeverantwoordelijk. Hetzelfde geldt voor de manier waarop de wetenschap en haar weldaden worden verdeeld. De gezinnen klagen de ongelijkheid van die verdeling aan. Het zou duidelijk volkomen buiten proporties zijn één enkele instelling daarvan te beschuldigen!

De vraag van de Vierde Wereld is eenvoudig deze: "Hebben jullie, universitaire wetenschappers, alles gedaan wat in jullie vermogen ligt?"

Het antwoord is natuurlijk: nee. Tegenover de armsten lijkt de Universiteit, merkwaardigerwijs, vrij onbezonnen. Ze spreekt over, snuffelt naar, verzamelt en verdeelt intellectuele en culturele rijkdom zonder ze ooit te tellen; ze telt de dagen niet echt en laat jaren en eeuwen van al haar onderzoek en onderricht ontglippen, zonder er enig idee van te hebben waar de vruchten van zoveel inspanning heen gaan. Nee, deze Universiteit heeft niet alles gedaan wat in haar vermogen ligt om de wetenschap in dienst te stellen van de armsten. Ze hoeft en kan zich uiteraard niet in alles mengen, overal zijn om een eerlijke verdeling veilig te stellen. Ze draagt duidelijk geen schuld aan de maagzweren van Daniel Mauroux, aan de longontstekingen en oedemen van zijn vrouw, in een tijd waarin die aandoeningen gemakkelijk te genezen zijn. Ze is ook niet alleen of rechtstreeks verantwoordelijk voor de school die hun kinderen matig onderwijs geeft. Maar ze is tekort geschoten in haar taak die erin bestond en bestaat om duidelijk te maken dat de mens geen verschoppeling kan zijn. Ze is te kort geschoten in haar verantwoordelijkheid de armsten hun eervolle identiteit terug te geven, te zorgen dat ze deel uitmaken van de geschiedenis en ze bekend te maken. Ze heeft geen echte kennis over hen of met hen opgebouwd. Ze heeft dat niet gedaan; ze heeft de Vierde Wereld geen bestaansrecht gegeven en zo heeft ze rechtstreeks bijgedragen aan haar verwaarloosde en ontredderde staat.

Moeten we daarom concluderen dat de Universiteit, uit vrije keuze en voorgoed, aan de kant van de onderdrukkers staat? Laten we de Vierde Wereld nog eens aan het woord.

Hoofdstuk V: Een afspraak die we niet mogen mislopen.

Er ligt, zo zeiden wij, een wereld van verschil tussen de universitaire kennis en de kennis van het sub-proletariaat. De een is de tegenpool van de ander en de maatschappij is de tegenpool van het sub-proletariaat; want Universiteit en maatschappij zijn samen verbonden door dezelfde logica, dezelfde denktrant, dezelfde mentale instelling. We hebben van die grondgedachte enkel twee voorbeelden gegeven: de idee van de verworpen mens, van de verschoppeling en dat de armsten in heel de geschiedenis, eeuwenlang, nutteloos worden geacht. We hebben die voorbeelden gegeven omdat ze bepalend zijn voor het lot van de Vierde Wereld. We hadden ook een aantal andere kunnen aanhalen.

Vreemd genoeg is van de twee tegengestelde soorten kennis, de kennis van de mensen uit het sub-proletariaat onbetwistbaar; terwijl de niet geverifieerde theorieën over de geschiedenis, de ideologieën, de deelonderzoeken binnen de Universiteiten en ermee verbonden onderzoeksinstituten een allegaartje aan kennis vormen, waarvan de betrouwbaarheid vaak niet tegen scherpzinnig onderzoek bestand is.

Dat niet weten, die foutieve kennis, zijn bepalend voor het lot van de minst bevoorrechte gezinnen. En de ouders **Mauroux** hebben de verwoestende gevolgen ervan ondervonden. Die verwoesting wordt ook aangebracht in het leven van de kinderen. Want hoe staat het nu met dat gezin? De ouders hebben, na veel omzwervingen, uiteindelijk een optrekje gevonden in het departement van de Aube: een verouderde woning met gebrekkige sanitaire voorzieningen. Ze wachten op huursubsidie om de huur ervan te kunnen betalen. Maar de maatschappelijk werkster vraagt hen voor hun dossier jammer genoeg om huurkwitanties. Dat is nu de logica van een aan strikte regels onderworpen samenleving, die zich opnieuw moeilijk verdraagt met de logica van diepste armoede.

Diezelfde samenleving heeft een overzicht nodig van de loopbaan van het 'manusje van alles' dat de heer Mauroux is, om zijn oude dag te kunnen waarborgen. Zo'n regel is ontworpen door een maatschappij, die geen weet heeft van het chaotisch loopbaanverloop van de armsten. Daniel **Mauroux** ziet opnieuw dat een groot aantal baantjes niet meetellen, baantjes waarvan hij zich de moeizaamheid nog goed herinnert zonder dat hij bewijsstukken kan overleggen. "Toen ik twaalf jaar was, heb ik toch al vrachtwagens geladen!", zegt hij niet zonder bitterheid.

In 1982 heeft hij van drie verschillende instanties ongeveer 18.500 franken ontvangen. Verder een studiebeurs voor de jongste en daarnaast regelmatig onderbroken uitkeringen voor een onduidelijke werkloosheidssituatie van een andere jongen; zo hebben de twee ouders en twee jongeren van 15 en 18 jaar moeten leven van ongeveer 450 franken per persoon per maand. De ouders Mauroux, allebei ziek sedert hun jeugd, klagen hier maar weinig over. Ze hebben te eten en dat is in het verleden niet altijd zo geweest. Ze schamen zich voor hun situatie, maar ze verbazen zich er niet over. Ze kennen gezinnen in de buurt. Met de mensen in hun omgeving delen ze hun hele leven lang dezelfde ontberingen. Ze waren bovendien bang te ver te gaan met hun aanvragen: "Als we naar het nationale solidariteitsfonds zouden gaan, zou zich dat tegen onze kinderen kunnen keren". Dat zou een vernedering zijn bovenop zoveel andere. Want de kinderen lijken niet beter te slagen dan de ouders.

Geen van de vier zonen en een dochter, die deel uitmaken van het gezin, heeft een erkend beroep; de vier jongens zijn hulpkrachten in typisch ongeschoolde baantjes: verfspuiter, inpakker, chauffeur-bezorger, manusje-van-alles in een kleine werktuigfabriek, hulpje eerder dan leerling in een garagebedrijfje. Ernstiger is dat ze allemaal van school gekomen zijn zonder een basisopleiding, die bevorderlijk is voor een verdere opleiding, zonder de mogelijkheid van een latere herscholing. Ze hebben onvoldoende intellectuele

bagage, hebben geen werkritme opgedaan noch een denktrant van moderne arbeiders; ze kunnen niet rekenen of een bestaan plannen. Altijd zijn er één of twee werkloos. Of ze nu aan het werk zijn of niet, ze gaan altijd om met werknemers uit hun eigen milieu, kennen geen vaklieden uit arbeidsmilieus. Ze komen in kroegen, niet in bars of discotheken. Ze doen aan wielrennen op min of meer versleten fietsen, terwijl de arbeidersjeugd zich met een betere uitrusting toelegt op sporten met meer aanzien.

Zo blijven ze in de marge van de gewone arbeidersklasse en weten niets van de arbeiderswereld. Ze kunnen zich oriënteren in hun eigen wereldje, maar hebben geen enkel kompas om zich te oriënteren in de wereld rondom.

Evelyne, de enige dochter des huizes, is eerst gaan samen wonen en vervolgens getrouwd met een jongeman die ook vaak van baan wisselt. Het paar woont met een eerste baby in een soort kelderwoning van een flatgebouw van de woningbouw, waar je nooit het zonlicht ziet. In het hele trappenhuis is de verwarming afgesloten, omdat de mensen de vaste lasten niet betalen. Voor Evelyne, net als voor haar buren, is in de woningbouw verwarming een luxe, zelfs als je een heel jong kind hebt.

Weer is een nieuwe generatie armen de levensweg opgegaan; zo zullen ook de twee andere kinderen Mauroux nog volgen. Het volgend jaar zal degene van zestien de lagere school verlaten met een achterstand van vier jaar. De ander komt dan uit militaire dienst, is twintig jaar en heeft tussen zijn 16e en 18e jaar maar twee tijdelijke inpakkersbaantjes gehad. Voor de jongste, met de noodlottige schoolachterstand, lanceert Daniel Mauroux ons een laatste uitdaging of - wie weet? - biedt hij ons een laatste afspraak: "Ik had mijn ene zoon", zo vertelt hij ons, "graag in een slagerij zien werken voor hij in militaire dienst ging. Als hij naar me had geluisterd, had de slager in de hoofdstraat hem als leerling aangenomen. De jongste, Paul, kan beter beginnen in de elektronica. Alleen de elektronica biedt mogelijkheden."

Je zou zo geloven dat Daniel Mauroux een levende Verklaring van de Rechten van de Mens is, terwijl zijn vrouw een geschiedenisboek is over de armsten van haar tijd. Zij heeft dezelfde angst voor ziekte als haar voorouders. "Hij komt in aanraking met schadelijke kleurstoffen, hij zal ziek worden; zeker als hij in de kou werkt, in de tocht, daar krijgt hij longontsteking van." Ze heeft zich nooit los kunnen maken van de tijd waarin de armen zich niet konden verzorgen en hun ziektes voorkomen.

Haar man heeft dankzij het lezen van kranten, die hij bij het afval in de kelders vergaard heeft, een toekomstperspectief voor ogen, dat in werkelijkheid dat van gegoede burgers is, de toekomst van mensen bij wie hij oud papier heeft opgehaald. "Mijn zoon moet de elektronica in..."

En waarom niet? Zou dat uiteindelijk niet rechtvaardig zijn? Heeft Daniel Mauroux, kenner van extreme armoede, niet in die paar woorden een beleid samengevat dat eindelijk de Rechten van de Mens tot stand brengt, dat aan de armsten de elektronica als middel van hun bevrijding biedt?

Daniel Mauroux bedoelt niet dat de maatschappij zijn kinderen alleen gereedschap voor vooruitgang op beroepsgebied geeft. Elektronica ligt voor hem in het verlengde van wat hij in de tijdschriften "Historia" en "Sélection" heeft gevonden. Met die lectuur uit kinderboeken en boeken voor volwassenen, die hij als lorrenboer heeft gevonden, heeft hij het leven en de geest van zijn kinderen verrijkt. Hij heeft ze leren lezen, maar de omringende samenleving heeft die inspanning niet ondersteund. Al zijn zonen kunnen lezen, maar ze hebben geen boeken gelezen die konden helpen de wereld van hun tijd te begrijpen. En vandaag de dag moet je tekens op een computerscherm kunnen lezen. Je moet kunnen schrijven door je vingers te laten rennen over een toetsenbord.

Daniel Mauroux kent de details niet, maar weet wel wat wezenlijk is. Als je deel wilt hebben aan de kennis van de wereld, loopt dat tegenwoordig via de elektronica; de computer is geen doel op zich, hij maakt het mogelijk het menselijk denken binnen te dringen. Op de kast in zijn bouwvallig onderkomen, waar al acht jaar geen stromend water meer is, slingert een stukje elektronisch speelgoed, een apparaatje zoals je in sommige supermarkten kan kopen. De ouders hebben het voor Paul gekocht met het geld van de studiebeurs. Bij dit spelletje moet je vermijden uit te glijden over bananenschillen.

Met die aankoop geven de ouders Mauroux een signaal af, protesteren ze, doen ze een oproep, willen ze een afspraak maken met de school, de universiteit, de omringende wereld. De Universiteit zou, ondanks haar geschiedenis, die afspraak deze keer niet mogen missen. Ondanks, maar ook vanwege haar geschiedenis. Want de geschiedenis van de Universiteit, de geschiedenis van een standgebonden organisatie, zoals we hebben gezegd, is een geschiedenis van het monopoliseren van de kennis, van de macht van kennis, maar ze is tegelijkertijd een geschiedenis van gratis beschikbaar stellen, van de wens om de kennis te verspreiden zonder daarvoor een rekening te presenteren. Ondanks haar verwarring en dwaalwegen, in weerwil van haar onwetendheid en verblinding, heeft de Universiteit door de eeuwen heen een ideaal uitgedragen dat in tegenspraak is met haar eigen optreden.

Volgens dat ideaal wordt kennis als een gift verkregen en moet gratis overgedragen worden. Alleen als de Universiteit dat ideaal voor ogen houdt, zou ze de afspraak met de Vierde Wereld niet mislopen.

Hoofdstuk VI: Wederkerigheid

Kennis is een doel dat zonder berekening moet worden nagestreefd; het is een goed op zichzelf, een goed dat de mensheid toebehoort. Dat zegt de Universiteit, wanneer ze bestrijdt dat de wetenschap verengd wordt tot een instrument dat de economische groei moet dienen. Dat zeggen onderzoekers wanneer overheidsgelden worden bestemd voor onderzoeken, die in hoofdzaak gebruikt kunnen worden voor toepassingen die voor de industrie winstgevend zijn. Die mensen hebben gelijk als ze opkomen voor kennis die nodig is om de geest te verruimen, eerder dan om de toename van de materiële welvaart veilig te stellen. De Vierde Wereld nodigt hen daarom uit consequent te blijven in hun logica.

Maar kennis is pas een goed op zichzelf als zij de voortgang van het intellectuele en geestelijke leven van alle mensen garandeert, en niet alleen die van enkelen en als ze niet ten koste gaat van een grotere afhankelijkheid voor anderen. Ze kan, met recht, op kosten van een natie worden nagestreefd, wanneer ze gemeengoed is, niet alleen in theorie, maar als dit gemeengoed dan ook de gemeenschap in zijn geheel dient, dankzij nauwkeurige, tastbare inspanningen die duidelijk te identificeren zijn. Zulke inspanningen zijn in de loop van de eeuwen getrouw en niet zonder succes, verricht.

De geschiedenis toont aan dat de wetenschap langzaam leert af te dalen langs de maatschappelijke ladder; dat ze geleerd heeft bevolkingslagen te helpen zich er een omvangrijker deel van eigen te maken. De geschiedenis zegt er niet bij, dat die vooruitgang gerealiseerd wordt ten koste van een steeds verstikkender onderdrukking van de armsten zolang die van dat onderricht verstoken blijven.

De geschiedenis vertelt het niet, omdat ze afgesneden is van de geschiedenis van de armsten. Ze maakt deel uit van de mank gaande universitaire kennis, omdat ze - zoals gezegd - verstoken is van een wezenlijk verklarend deel. Immers, als de geschiedenis van de armsten verteld was, zou de samenleving weten dat gezinnen uit arme wijken zestig jaar geleden het leven konden schenken aan kinderen en ze bij zich houden, zelfs als de ouders ongeletterd waren en niets wisten van inentingen en elementaire zuigelingenzorg. De samenleving zou dan weten dat vandaag de dag in dezelfde gezinnen de kinderen, als ware het gijzelaars, aan de overheid zijn uitgeleverd: "Als u dat oude matras niet vervangt door een hygiënische wieg, zullen we uw kind bij de kinderbescherming brengen."

Het recht op gezondheid van de ene groep is de plicht tot gezondheid geworden voor de anderen; de toegenomen kennis van de gegoede burgers leidt ertoe dat de armsten voortdurend vernederd worden en van hun rechten verstoken blijven.

Gezinnen van de Vierde Wereld hebben de voortschrijdende democratisering van het onderwijs duur en steeds duurder betaald. Onder aan de maatschappelijke ladder‑drukt de kennis van de anderen steeds zwaarder op een laag van de bevolking, die des te meer onderdrukt wordt omdat ze een minderheid vormt, overtollig is en geen enkel gewicht legt op de politieke weegschaal.

Tegen de kennis die met de ene hand de rechtvaardigheid geeft en het met de andere weer afpakt, tegen die kennis van bovenaf ingevoerd, bestaat, zou ik durven zeggen, maar één remedie: de kennis van onderop, de kennis die als een luchtballon in de samenleving opstijgt, de wedijverende kennis, de kennis van de gelijke kansen.

Is dat een mooi beeld, bevredigend zolang het abstract blijft, zonder concrete eisen voor het leven van ieder van ons? In de eerste plaats is het geen beeld maar een vergelijking, die van de gelijke kansen. Over die kansen hebben we teveel gesproken, terwijl we doorgegaan zijn aan een ieder het deel van het algemeen welzijn te bieden dat overeenkwam met zijn bijdrage. Maar om de kansen gelijk te maken was het nodig

geweest de verhoudingen om te gooien, meer en beter te investeren daar, waar de bagage bij de start het geringst was. Het is een kwestie van elementaire rekenkunde; maar zelfs de Universiteit heeft niet geprobeerd de precieze betekenis te verduidelijken van wat een slagzin gebleven is: dat het gaat om gelijke aanvangskansen.

Kennis is een gift om niet en geen verdienste die beloond wordt volgens de zorgvuldig geregelde wetten van de economische technocratie; kennis moet bij voorkeur daar geïnvesteerd worden, waar zij ontbreekt en niet daar waar ze al voorhanden is. Als de Universiteit de Vierde Wereld op die basis ontmoet, doet ze dan iets anders dan contact te leggen met haar eigen idealen? Maar ze zal iets nieuws moeten leren - want er is altijd iets volkomen nieuws als je de uitgeslotenen ontmoet - en dat nieuwe is **wederkerigheid**.

De Vierde Wereld, bron van een unieke kennis, het sub-proletariaat, bezitter van een kennis waaraan wetenschappers voortaan behoefte hebben om vooruit te komen: daar ligt de echte ommekeer, de enige kans op een fundamentele wijziging in de verdeling van de rollen. En de Universiteit heeft die unieke kans op verandering zelf in handen.

De politieke partijen, de arbeidersbeweging en de gezinsbeweging, de democratische vertegenwoordigende lichamen van alle instellingen waarop de Franse maatschappij, de andere Europese landen en de Europese Unie steunen, moeten hun grondwet, hun samenstelling, hun inspiratiebron, de wijze waarop ze hun denken en analyses voeden, heroverwegen en herzien. Wie zijn de burgers wier woord niet alleen als getuigenis moeten dienen, maar als richtlijn? Wie zijn de burgers, die zich in een levenssituatie bevinden, waaraan we kunnen toetsen in welke mate onze maatschappij rechtvaardig is?

Maar ook de Universiteit moet op dit punt een echte verantwoordelijkheid op zich nemen. De verkregen voorrechten en het prestige dat haar medewerkers alleen maar verkregen hebben omdat ze bevoorrecht zijn, verplichten haar het voorbeeld te geven. Ze is tegenover de Vierde Wereld verplicht de leiding te nemen van een echte beweging en haar prestige in de waagschaal te stellen. En ze is aan de maatschappij die haar bestaansrecht verzekert, verplicht haar sociale, economische en politieke kennis bij te stellen. Zij moet haar sociologische analyses, haar historische kennis weer op orde brengen.

De morele en politieke verantwoordelijkheid en de wetenschappelijke discipline verplichten de Universiteit zich tot de Vierde Wereld te richten. Niet in de eerste plaats om haar te onderwijzen, maar om de dialoog aan te gaan en van haar te leren. En als ik zeg "de Universiteit", bedoel ik de Universiteit met al haar instituten en vertakkingen. Ik bedoel daarmee ook de Universiteit met alle burgers die, op een of andere manier, een stukje van de gemeenschappelijke kennis bezitten. Het is tijd voor wederkerige kennis, dat wil zeggen voor wederkerigheid tussen hen die weten en diegenen die van dat weten, die kennis, uitgesloten bleven. En de wederkerigheid in kwestie is een concreet en hard vereiste; het gaat er niet om een welwillend oor te lenen of, als bij een soort psychologische therapie, te doen alsof we luisteren. Het gaat erom een volk aan de voet van de maatschappelijke ladder te vragen ons zijn ideeën te leveren en de kennis die alleen dat volk bezit; het te vragen ons serieus te nemen en ons te vertrouwen. We moeten wel goed beseffen wat we daarmee vragen. We stellen een bevolkingsgroep, die generaties lang in onzekerheid heeft moeten leven, voor om opnieuw risico met ons nemen.

Wie gaat haar uitleggen dat ze zich niet opnieuw blootstelt aan vernederingen, aan nieuwe rotstreken? Hebben wij haar sinds jaar en dag niet verteld dat ze onbekwaam en inefficiënt is? Hebben we haar op die grond niet alle autonomie en inspraak ontzegd? We zullen haar echt moeten overtuigen en dat zal niet lukken met mooie woorden alleen; we zullen daden moeten stellen.

Jules **Ferry.**[8] wist hoe noodzakelijk het was om een arm volk ervan te overtuigen dat de tijd van onderwijs voor alle mensen was aangebroken. Het was niet voldoende scholen te openen; er waren meesters nodig die de wil om iedereen onderwijs te geven belichaamden, die zich als mensen, leiders gingen vestigen in stadswijken en dorpen en die er met hart en ziel onderwijs kwamen geven. De gezinnen in steden en dorpen moesten die onderwijzers kennen, weten dat hun schoolgaande kinderen steun kregen van de publieke opinie, van een nationale beweging die de boodschap ging uitdragen dat kinderen in staat waren te leren. Het echte gevecht van Jules Ferry bestond erin om een periode op gang te brengen die gunstig voor de armen was. Hij werd bestreden, niet omdat hij scholen opende, maar omdat hij deze voor een volk gunstige periode tot stand wilde brengen, op onderwijs inzetten was de prijs om gerechtigheid tot stand te brengen.

Wij moeten hetzelfde doen, we moeten duidelijke en zichtbare daden stellen, niet alleen als een doel op zich, maar met het perspectief een nieuw tijdperk in te luiden. Studenten gaan de straat op om kennis uit te wisselen; ze gaan de straat op, niet in naam van een jeugd, maar in naam van een Universiteit en een samenleving, met steun van hun professoren. Universitair geschoolde mensen gaan de straat op, niet om enquêtes te houden, niet om informatie in te winnen voor hun eigen onderzoek, maar om zich te laten onderrichten, zich te laten corrigeren. Ze zijn bereid om niet alleen hun kennis, maar ook de grondslagen, de methode, de betekenis van die kennis ter discussie te stellen. Geschoolde mensen die de straat op gaan, die bereid zijn het gebruik dat van hun onderricht gemaakt wordt, hun manier van doen en leven die op dat onderricht gebaseerd zijn, op losse schroeven te zetten. Dat is de grote omwenteling.

De middelen daarvoor zijn eenvoudig, maar ze moeten op overtuigende wijze, in alle openheid, aangewend worden: straatbibliotheken, culturele trefpunten, "clubs voor lezen en schrijven", "kennisclubs", huizen voor de Rechten van de Mens, plekken van allerlei aard die het gemeenschappelijk denken, het spreken in het openbaar en kennisuitwisseling bevorderen.

Elke gedachte om wetenschappelijke kennis te vergaren zonder wederkerigheid, moet worden uitgesloten. De arbeiders, de gezinnen van de Vierde Wereld zullen ons alleen onderwijzen, alleen van ons leren, als we een uitwisseling op gang brengen waarbij een ieder voortgang boekt dankzij de ander. Elke andere vorm van gelijkheid is denkbeeldig en de armsten hebben zich daar nooit in vergist.

We houden ons, naar ik hoop, niet meer voor de gek als we het over gelijkheid hebben. We moeten naar de tegenpolen gaan, weten te gaan waar de Rechten van de Mens ons opwachten; we moeten eindelijk die ontmoeting teweeg brengen. Is dat niet een levensgrote kans? Hoe zou onze generatie vanuit geschiedkundig oogpunt geloofwaardig kunnen zijn, als ze hier en nu, die kans niet aangrijpt?

Auteur: Joseph Wresinski

Referentie: Joseph Wresinski: *Echec à la misère* (Pierrelaye France, Editions Science et Service,1983) Conférence à la Sorbonne, 1 juin 1983

Vertaling: Goudberg, Joop: *De uiterste armoede schaakmat zetten* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1994) Toespraak van père Joseph Wresinski, oprichter van de internationale beweging ATD Vierde Wereld, gehouden aan de Parijse Sorbonne op 1 juni 1983; gepubliceerd in Vierde Wereld Visie no. 5 (herziene vertaling 2021)

© ATD Vierde Wereld Nederland

8. Jules François Camille Ferry (1832 – 1893) was een Frans staatsman en filosoof. Hij bracht wetgeving tot stand inzake vrij (van religie) en verplicht lager onderwijs.